

UDK 172.4(497)
323.1(497)
323.15(=214.58)
323.174(497)

Dragoljub B. Đorđević¹
Jovan Živković²
Danijela Zdravković³
Marijana Filipović⁴
Dragan Todorović⁵
Irena Veljković⁶

MEĐUETNIČKI ODNOSI I KULTURA MIRA NA BALKANU⁷

Naslov istraživačke teme

Istraživačka tema *Međuetnički odnosi i kultura mira na Balkanu* deo je makroprojekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije*, koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, pod rukovodstvom dr Ljubiše Mitrovića, redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Nišu.

Članovi istraživačkog tima

U realizaciji potprojekta angažovani su dr Dragoljub B. Đorđević (sociolog religije i romolog) – rukovodilac potprojekta, dr Jovan Živković (politikolog), mr Danijela Zdravković (etnosociolog), mr Marijana Filipović (sociolog masovnih komunikacija), mr Dragan Todorović (istorijski sociolog i romolog) i Irena Veljković (sociolog religije).

¹ Redovni profesor Mašinskog fakulteta Univerziteta u Nišu. E-mail: brkab@bankerinter.net

² Vanredni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici. E-mail: d.d.a.@bankerinter.net

³ Referent za poslediplomske studije Učiteljskog fakulteta Univerziteta u Nišu. E-mail: danijelavranje@yahoo.com

⁴ Asistent-pripravnik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici. E-mail: marijanaf@gawab.com

⁵ Asistent Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu. E-mail: todor.d@eunet.yu

⁶ Poslediplomka iz sociologije religije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Nišu. E-mail: renne@medianis.net

⁷ Rad sa projekta *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije* (149014D), koji se realizuje na Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, a finansira ga Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Konsultanti potprojektnog istraživačkog tima

Iz inostranstva:

dr Ivan Cvitković⁸ (sociolog religije), i
dr Petar-Emil Mitev⁹ (sociolog politike).

Iz zemlje:

dr Tomislav Branković¹⁰ (sociolog religije), i
mr Goran Bašić¹¹ (politikolog).

Aktuelnost i značaj istraživačke teme

Evropske, i vrednosti koje važe na ovim prostorima, i bitno utiču na ponašanje ljudi, često se doživljavaju kao dva suprotstavljena koncepta individualnog i kolektivnog života. Evropske vrednosti se vezuju za jednakost, jednakopravnost, poštovanje razlika i toleranciju, dok se Balkan, često s pravom vezuje za predrasude – etničke, polne, verske, kao mesto gde se ljudi još uvek kreću unutar čvrsto postavljenih granica regresivnim formama identifikacije. Situacija se naravno ne može posmatrati crno-belo, jer u empiriji najčešće i ne srećemo čiste modele, tako da je ovim istraživanjem potrebno odslikati pozitivni vrednosni sistem i norme koje važe unutar globalnih društava i pojedinih društvenih grupa, a zatim razotkrivajući stereotipe i predrasude pronaći *missing link* između evropskog i balkanskog vrednosnog sistema.

Imajući u vidu vrednosne sisteme, zajedničke matrice, razlike, stereotipe, predrasude, balkansko i evropsko kulturno nasleđe i vrednosti mi ćemo mogućnosti zaživljavanja **kulture mira** u Srbiji i na Balkanu istraživati u nekoliko oblasti, tj. preko socijalne distance, odnosa prema Romima, pitanja regionalizma i konkretnog stanja u jednom kraju jugoistočne Srbije (Vranju i okolini).

Etnička distanca i Romi. Sporadični pokušaji uspostavljanja različitih odnosa zajedništva i saradnje u prošlosti, ali i ovovremeno insistiranje na uključivanju Balkana u evrointegracione tokove, oduvek su bili opterećeni strahom društvenih aktera od gubitka osobenog kulturnog senzibiliteta. Odbojnost, ali i neprijateljstvo prema onome što je različito – a ono je pride i u manjinskom položaju – koristi se za kanalisanje sublimiranih nezadovoljstava i nesigurnosti iz svakodnevnog života i jačanje uverenja u sopstvenu vrednost. Katarzu za svakojake nelagode obično ispoljava dominantna grupa, dok se često nasuprot mogu naći pripadnici drugog manjinskog naroda, etničke grupe, verske grupe, raznovrsni društveni pokreti itd.

⁸ Redovni profesor sociologije religije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, Bosna i Hercegovina. E-mail: mis@bih.net.ba

⁹ Redovni profesor sociologije politike u penziji Sofijskog univerziteta "Sv. Kliment Ohridski" u Sofiji, Bugarska, i direktor Instituta za socijalne vrednosti i strukture "Ivan Hadžijski". E-mail: pemitev@mbox.digsys.bg

¹⁰ Savetnik u Ministarstvu vera Republike Srbije. E-mail: tomislav.brankovic@mv.sr.gov.yu

¹¹ Naučni saradnik Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu. E-mail: basicg@eunet.yu

Usklađeni suživot i saradnja većine i manjine danas su u svetu činilac demokratije, stabilnosti i napretka, a politika ostvarivanja prava i zaštite manjina odraz opredeljenja jedne zajednice da tradicionalne raznolikosti predstavljaju društvene vrednosti koje treba očuvati i unapređivati. Donošenje konkretnih zakonskih rešenja, kojima se omogućava učešće manjina u vlasti i u upravljanju javnim poslovima, sloboda informisanja, mišljenja i izražavanja, pravo na obrazovanje i zapošljavanje, sprečavanje i kažnjavanje njihove diskriminacije – rečju, individualna građanska i politička prava i slobode – izraz su rešenosti društva da obezbedi integraciju manjina, ali bez njihove asimilacije ili getoizacije, već na osnovama očuvanja etničke posebnosti. Argumentacija, na primer, o tome kako se davanjem manjinama kulturnih prava zapravo podstiču dezintegracija i zahtevi za teritorijalnom autonomijom, odavno je napuštena u iole ozbiljnijim raspravama o načinima razrešavanja manjinskih pitanja.

Usmeravajući istraživačku pažnju na tri susedne zemlje sa trusnog balkanskog područja – Srbiju, Makedoniju i Bugarsku – postavlja se pitanje koliko su njihovi građani zaista otvoreni prema svetu i spremni da učestvuju u tranzicijskim procesima? Dosadašnja proučavanja pokazuju da među njima postoji visok stepen ksenofobičnosti, velika etnička distanca i niz predrasuda i etničkih stereotipija koje predstavljaju itekako značajnu psihološku prepreku integrativnim procesima. U nastavku iznosimo podatke dobijene analizom nekolicine istraživanja u Srbiji.

U proleće 1989. godine izvedeno je istraživanje *Javno mnjenje omladine Jugoslavije o aktuelnim društveno-političkim pitanjima*, na uzorku od 5.000 mladih između 15 do 17 godina na teritoriji SFRJ. Od različitih odnosa u kojima se može ispoljiti etnička distanca, prvoizabran je za propitivanje onaj koji se tiče hipotetičke mogućnosti sklapanja braka. Ljiljana Bačević ukazuje da 53% ispitanika nije ispoljilo distancu (uz dopunu da taj postotak uključuje i “neodlučne”), a da je od 47% anketiranih koji su iskazali manifestnu distancu, u 22% slučajeva to bilo slabije, a u 25% jače distanciranje. Etničko distanciranje u pogledu prijateljskih odnosa nije izreklo 62% ispitanika. Pokazalo se da su razlike između pripadnika pojedinih nacionalnosti značajne, ali da je stepen povezanosti između obeležja i odgovora slab.

Istraživanje saradnika Instituta za filozofiju i društvenu teoriju iz Beograda sprovedeno je na terenu Vojvodine i Srbije (bez Kosova) u oktobru 1993. godine, na reprezentativnom uzorku od 1555 lica. Istraživači su registrovali izbor nacije kao dominantne vrste grupne identifikacije: važnost nacije ističe približno polovina ispitanika (49,7%). Na skali procene važnosti koju nacionalna pripadnost ima za pojedinca u “današnje vreme” dobijena je sledeća ukupna distribucija odgovora: trećina ispitanika izjavljuje da im je ova vrsta pripadnosti “veoma važna”, još jedna trećina je određuje kao “mnogo važnu”, za jednu petinu ona je osrednje važna, približno desetini “malo važna”, a tek je 5% uzorka ocenjuje kao “nimalo važnu”.

Generalna spremnost za “približavanje”, odnosno distanciranje u odnosu na druge nacionalne grupe ispitivana je na osnovu jednog relativno

udaljenog socijalnog odnosa – *državljanstva u državi*. Od svih etničkih grupa navedenih u listi najčešće se odbacuju Albanci, kao što je već potvrđeno u mnogim dosadašnjim istraživanjima. Distanca prema Albancima uglavnom je povezana sa obrazovanjem i zanimanjem (bez osnovne škole /75,2%/, sa završenom osmogodišnjom školom /71,7%/, seljaci /73,2%/, domaćice /71,4%/, radnici /64,8%/ odnosno /67,1%/ i penzioneri /64,4%/). Sledeće dve etničke grupe koje se najčešće odbacuju jesu Muslimani (52,8%) i Hrvati (51,9%). Sve tri nacionalne grupe, očigledno, “čine blok nacionalnih neprijatelja” sa kojima su Srbi bili u otvorenom ili latentnom sukobu (str. 197).” Odbacivanje Jevreja (13,7%) i Roma (14,6%) kao potencijalnih neprijatelja je očigledno. Druga baterija pitanja proveravala je stepen poverenja ili nepoverenja prema pripadnicima pojedinih nacija ili nacionalnosti, kao najopštija mera ksenofobije. U srpskoj populaciji najizraženije je nepoverenje prema Albancima: 77,8% ispitanika izražava apsolutno nepoverenje u odnosu na ovu etničku grupu. Veoma je rašireno nepoverenje i prema Muslimanima (73,1%), slede Hrvati (69,1%) i Nemci (68,3%). Romi se nisu nalazili među nacionalnostima navedenim u listi, niti je razmatrana uloga religijske i konfesionalne identifikacije u kreiranju osobenih etničkih stavova.

Iz obimnog istraživanja *Promene u strukturi jugoslovenskog društva*, obavljenom na teritoriji SR Jugoslavije (bez Kosova) krajem 1993. godine, B. Kuzmanović analizirao je iskazanu etničku distancu prema Crnogorcima, Muslimanima, Albancima, Mađarima, Hrvatima, Slovencima, Makedoncima i Romima. Kao i godinama ranije, pokazalo se da najveća suzdržanost vlada prema Albancima (tek svaki drugi ispitanik bi živeo sa pripadnikom ove nacionalnosti zajedno u istoj zemlji), a da su od ostalih nacija najbolje prihvaćeni Romi i Makedonci. Sa Romima je bliske srodničke odnose želelo svega 29% ispitanika, ali bi se sa njima družilo 60%, radilo na poslu i stanovalo u susedstvu 70% i živelo u zemlji 81% ispitanika. Ukrštena su različita obeležja ispitanika iz uzorka sa distancom i dobijeni sledeći sumarni podaci: pol, uzrast, obrazovanje, radno mesto i mesto boravka, materijalni status i autoritarnost u statistički značajnoj su, ali ne visokoj korelaciji sa distancom prema različitim nacijama. Konfesionalna i religijska identifikacija nisu razmatrane kao osnovna obeležja.

Analizirajući empirijske nalaze agencije “Argument” iz Beograda¹² o etničkoj distanci, ksenofobiji i etnonacionalističkoj manipulaciji, Laslo Sekelj je veoma raspostranjenu etničku distancu smatrao empirijskom manifestacijom dominantne političke matrice u Srbiji i SRJ. Registrovana je visoka etnička distanca u odnosu na Albance (61,2% Srba i 65,9%

¹² Istraživanje je obavljeno avgusta 1997. na uzorku od 1007 ispitanika sa teritorije uže Srbije, grada Beograda, Vojvodine i Crne Gore (Srbi i Crnogorci činili su 4/5 uzorka). Ispitanicima je ponuđena mogućnost izbora samo jednog odgovora između osam opcija: jedne negativne (“Ne želim nikakav kontakt”) – na osnovu koje se u ovoj interpretaciji određivala numerička vrednost etničke distance – i sedam pozitivnih: 1) “Da bude stalno nastanjen u SRJ” (prihvatanje najmanjeg intenziteta), 2) “Da bira i bude biran”, 3) “Da mi bude sused”, 4) “Da mi bude saradnik na poslu”, 5) “Da mi bude pretpostavljeni na poslu”, 6) “Da mi bude blizak prijatelj” i 7) “Da sklopimo brak”.

Crnogoraca), Muslimane (51,2% Srba i 58,2% Crnogoraca) i Hrvate (49,3% Srba i 48,3% Crnogoraca). Interesantan je podatak da je, uprkos mogućnosti izbora samo jednog odgovora, najveći broj ispitanika odgovorio da Roma želi za bliskog prijatelja (29%), a svega 7,8% da ne želi da sa njima ima bilo kakve kontakte. Od obeležja u odnosu na koja je posmatrana etnička udaljenost (političko opredeljenje, region, zanimanje, ksenofobija) izdvajamo podatke za zanimanje: "Gledano prema zanimanju, etnička distanca prema Hrvatima najslabija je kod studenata i učenika 25,9%, a najviša kod rukovodioca i poljoprivrednika 61,9%. U slučaju Albanaca, najmanja je kod stručnjaka, a u slučaju Mađara kod rukovodilaca. Iznenaduje jačina etničke distance studenata i učenika prema Muslimanima (45,7% – najviša kod nezaposlenih 56,45%) (Sekelj, 2000: 14)." O religijskoj i konfesionalnoj identifikaciji kao faktorima etničkog distanciranja nije bilo reči.

Mikloš Biro je, iz empirijskog istraživanja sprovedenog nakon petooktobarskih političkih promena u Srbiji¹³, prezentovao distribuciju negativnih skorova većinskog srpskog stanovništva na četvorostepenoj skali etničke distance: 1) *kao sugrađani*, Albanci nisu prihvaćeni od strane 34% anketiranih, Muslimani od strane 23%, Hrvati od strane 19%, Mađari od strane 12% i Romi od strane 9%; 2) *kao komšije*, Albance ne bi primilo 46% anketiranih Srba i Srkinja, Muslimane 28%, Hrvate 22%, Mađare 15% i Rome 20%; 3) *kao nadređene na poslu*, Albance ne vidi 55% Srba, Muslimane 41%, Hrvate 36%, Mađare 33% i Rome 38%; i, konačno, 4) *za zeta ili snaju*, Albance ne bi 76% građana srpske nacionalnosti, Muslimane 64%, Hrvate 51%, Mađare 44% i Rome 66%.

Iz obimnog empirijskog istraživanja Instituta za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu¹⁴, Dragan Todorović i Lela Milošević (2004) izveštavaju o društvenoj udaljenosti većinskog stanovništva Srbije, Makedonije i Bugarske od od okružujućih manjinskih naroda. Pokazalo se da većinsko stanovništvo na teritoriji jugoistočne Srbije najveći stepen etničke distance pokazuje prema Albancima, Bošnjacima (Muslimanima) i Romima, na teritoriji severozapadne Makedonije prema Albancima, Romima i Bošnjacima (Muslimanima), a u centralnoj i zapadnoj Bugarskoj prema Romima, Albancima i Vlasima i Pomacima.

Vidno je da se izdvajaju Romi kao jedina manjina prema kojoj je izražena velika distanca u sve tri zemlje. Generalno, najtolerantniji su

¹³ Istraživanje je sprovedeno 2001. godine u formi standardizovanog intervjua na slučajnom uzorku od 1.334 građana Srbije, bez Kosova.

¹⁴ Kao deo aktivnosti na realizaciji četvorogodišnjeg makroprojekta "Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije" (2002-2005), Institutu za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, uz finansijsku podršku Ministarstva nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije, realizovao je u drugoj polovini 2003. godine komparativno iskustveno istraživanje "Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu" na uzorku od 1.786 ispitanika. Uzorak je podeljen na tri poduzorka sa identičnim brojem ispitanika, koji su ostvareni na teritoriji jugoistočne Srbije, severozapadne Makedonije i centralne i zapadne Bugarske. U navedenim regionima uzorak je činilo većinsko stanovništvo i pripadnici triju manjinskih etničkih grupa, i to: u Srbiji Roma, Albanaca i Bugara; u Makedoniji Roma, Albanaca i Srba; u Bugarskoj Roma, Turaka i Vlaha.

Makedonci, slede Bugari, a na začelju su Srbi. U “bračne vode” sa Romom/Romkinjom, kao najvišim stepenom bliskosti, ne bi oko 4/5 ispitanika iz redova većinskog naroda. Zatvorenost Bugara izrazita je i kod mogućnosti druženja sa Romima, dok više od 2/3 Makedonaca to ne vidi kao problem. Pristajanje na susedske odnose prilično je ujednačeno i kreće se oko polovine, ali se zato značajna odstupanja pojavljuju u slučajevima prihvatanja zajedničkog rada u firmi, kao i zajedničkog života u istom gradu i državi (neprihvatanje Roma za nadređenog na radnom mestu podjednako je nisko među pripadnicima sva tri naroda). Izvesna pravilnost pojavljuje se i u kategoriji “ni da, ni ne” odgovora. Dok se kod Srba i Makedonaca broj neodlučnih kreće između 8% i 15%, dotle je on kod Bugara kontinuirano između jedne petine i jedne četvrtine, dakle, najmanje upola, a katkad i više nego dvostruko, nego kod prethodno navedenih nacionalnosti.

Uočava se da stereotipne predstave većinskog naroda o Romima nisu jednostrane jer im se pripisuju, kako pozitivne, tako i negativne osobine; negativne, pak, prevlađuju. Stereotipi prema Romima su najnegativniji, najpre u Bugarskoj, zatim u Srbiji i u Makedoniji. Set negativnih stereotipa sačinjen je na bazi natpolovičnog negativnog izjašnjavanja ispitanika: nečistoća je “sinonim” za Rome. Većinsko stanovništvo u Bugarskoj najčešće vidi Rome kao lenje, nečiste i nepoštene, u Srbiji kao nečiste, nekulturne i necivilizovane, a u Makedoniji kao nečiste, nepoštene i nekulturne. Dijapazon pozitivnih stereotipa ograničeniji je i kvantitativno siromašniji. Vrednosti su najviše u Makedoniji, u Srbiji se kreću oko 40%, a u Bugarskoj ne prelaze četvrtinu. Romi se najčešće doživljavaju kao osećajni, miroljubivi, gostoljubivi i nesebični, a smatra se i da vole pripadnike drugih naroda. Treba istaći i da je bilo dosta odgovora “neodlučan sam”; primera radi, u Bugarskoj i do 1/3 za pojedine osobine.

Kako se radilo o prvom sociološkom istraživanju tog obima i značaja, koje su kontrolisale kompetentne ekipe naučnika, odlučili smo se da etapu o društvenoj udaljenosti među narodima triju susednih balkanskih zemalja ponovimo u nepromenjenom obliku i u novom projektnom ciklusu i tako omogućimo svojevrsnu neposrednu komparaciju empirijskih podataka.

Manjinske zajednice i regionalizam. Uprkos tome što se o značaju konkretnih oblika i načina života može da govori i kao o opštekulturnoj pretpostvaci, kao dosegnutom obliku ili duhovnom stanju političke kulture iz koje proizilaze rešenja za bolji položaj manjinskih zajednica, ipak je pitanje o konsekvantnijem obrazloženju istraživačke teme znatno više vezano za razumevanje opštih političko-pravnih pretpostavki društvenog sistema kojima se determinišu njihovi delovi. Naime, ako je sintagma “kultura mira” matrica, ali i pretpostavka, ka boljem razumevanju u kakvom položaju u budućnosti mora da se nađu nacionalne manjine, kao i kakav stav treba imati prema regionalizmu kao novodolazećem društvenom procesu, dotle se na sve ove dileme može znatno eksplicitnije da izlaže kroz analizu pitanja o karakteru nove države, njenoj ulozi u savremenoj društvenoj participaciji kao instituciji i njenih korisnika – građana, odnosno u kojoj meri pitanje tzv. *nacionalne države* i dalje može biti razumljeno kao aktuelno i protagonističko spram novih izazova proizvedenih savremenom

potrebom i implementacijom opštih i posebnih građanskih prava čoveka i kolektiviteta shodno trećoj generaciji ljudskih prava. Jer, može se otvoreno reći, za pitanja kakva su razvoj manjinskih kolektivnih prava i svake vrste posebnosti i individualnosti, nacionalna država već po svojoj definiciji ne odiše potrebnim kapacitetom, odnosno ona nije niti institucionalno opremljena, a ni konceptualno prilagodljivo usmerena. U tom kontekstu se, ali i kao poseban inicirani aspekt istraživanja – pitanje o regionalizmu, ispostavlja kao relevantan društveni segment kojim se rastvara i idejna društvena promenljivost i pragmatično zaokruživanje u cilju stvaranja prostora za razrešenje savremene ljudske i kolektivne neposredne participacije sa društvenom celinom. A regionalizam je jedino i tako moguće shvatiti – ne samo kao pitanje tehničke decentralizacije i time apstraktne (načelno-floskulne) demokratizacije, već kao redefinisani i reafirmativni pristup ka istinskoj horizontalnoj i vertikalnoj funkcionalnoj društvenoj zajednici u kojoj su pojedinac i kolektivitet aktivni deo stvaranja uslova i pretpostvki u kreiranju savremenih i standardizovanih vrednosti.

Naznaka o opštem pristupu na podtemu o *Kulturi mira, manjinskim zajednicama i regionalizmu*, s druge strane, nesumnjivo da inicira i razradu dodatnih političko-pravnih elemenata koji su deo vidokruga moderniteta bez koga nema podteksta da se misle bilo kakve promene, uprkos mogućim stavovima da je pitanje moderniteta stvar kompromisa u sferi idejne implementacije svake nove društvene stvarnosti. Tu se misli ne samo na pitanje striktno podele vlasti (na zakonodavnu, izvršnu i sudsku), već i na ona pitanja kakva se iniciraju u savremenim teorijskim eksplikacijama:

- (1) o novoj ulozi i načinu delovanja parlamentarizma,
- (2) prevazilaženju predsedničkog ili polupredsedničkog političkog sistema,
- (3) izbornim pravilima i različitim opcijama o relevantnosti stepena cenzusa za određene kolektivitete koji moraju da obuhvate i načelo afirmativne akcije (pozitivne diskriminacije),
- (4) značaju koncepta i karaktera delovanja vlade – pošto su mnogi njeni aspekti kompetentnosti već preneseni ili identifikovani u i kroz upravno-administrativne oblike funkcionisanja u savremenoj upravnoj delatnosti,
- (5) delokrugu i odnosu prema kategorijama koje su do sada bile centralistički ustrojene, a ustavom omogućavala unitarnost – pitanje svojine nad zemljištem i drugim nepokretnim dobrima, raspolaganje svojinom na nivou opština, redefinisanje izvornih i prenesenih ovlašćenja u opštinama, upravljanje osnovnim resursima i javnim institucijama, ali i
- (6) određivanju novog koncepta konstitucionalnosti,
- (7) promeni pristupu u zaštiti ljudskih prava kroz otvorenost političko-pravnog položaja drugosti: ne samo kroz nacionalne manjine, već i kroz regionalnu pripadnost, te i na pravo da se
- (8) princip supsidijarnosti ne vidi prevashodno kao tehnička strana kojom se omogućava kontrola centralnih organa nad delovima, već da je pitanje sloboda i prava i ustavom ustanovljeno kao pravo na subjektivizaciju ma kojeg entiteta i etniciteta.

Jedino tako, kroz stvaranje novih institucija i oblika funkcionisanja vlasti na različitim nivoima, dakle kroz realne procese i pozitivna rešenja, može se izbeći svako jednostrano označenje određenih normi i pravila, budući da se dileme kao što su suverenitet, teritorijalna celovitost, integritet, samostalnost i t. sl. mogu prevazići kao pravi iskorak iz unitarnog koncepta društvenosti samo istinskom demokratizacijom odnosa različitih nivoa društvene organizovanosti – od opštine, preko regionalizacije državnog ustrojstva, pa do primene različitih oblika teritorijalne i kulturne autonomije.

Uz dosada izneta obrazloženja zašto je ova podistraživačka tema relevantna stoji i razlog da se uloga i značaj savremene države nalazi u postupku menjanja, a neko bi rekao i u potpunom zaokretu, odnosno zato što je u nekada osnovnim segmentima već doživela promenu – kada su u pitanju ne samo njena socijalna i ekonomska, već i politička uloga. Do ovakvog pristupa dolazi zato što se način u društvenoj participaciji prenosi na globalni nivo, s jedne, kao i da se pravac novog opšteg usmerenja koncentriše na vrednosti koje promovišu pojedinačnost i posebnost (ranije apostrofirane kao treća generacija ljudskih prava), s druge strane. U tom kontekstu se i pitanje osnovnih pretpostavki i njenih institucija menja prema nekada podrazumevajućoj vrednosti – da je ona pravno-politički okvir kojim se autoritarno, ali i unitarno, određuje stepen, oblici i domen slobode naroda.

Iz navedenog uvoda, pre svega kao zadatost koja stoji pred budućom društvenom transformacijom, slede i naredni metodološki zadaci – određivanje neposrednog predmeta ovog dela istraživanja, sferne ili cilja koji stoji u njegovoj osnovi, kao i načini izvršavanja neposrednih zadataka.

Primarni društveno-grupni i međuetnički odnosi u Vranju i okolini. Kultura naših prostora bila je i ostala patrijarhalna, ona u okviru balkanskog patrijarhata predstavlja samo varijantu oblikovanu specifičnostima ekonomskog razvoja.

Za primarne društvene grupe u Srbiji, održavanje primarnih društvenih odnosa i mrežni sistem podrške, pomoći i saradnje članova grupa, oduvek je imalo specifičan značaj bez obzira o kom tipu i o kojim sadržajima primarnih grupa je reč. Primarne društvene grupe u Srbiji (porodica i srodstvo) pripadaju južноеvropskom kulturnom modelu koji karakteriše posebna vrsta intergeneracijske povezanosti sa svim specifičnostima socio-kulturnog konteksta i geopolitičkog položaja prostora na kome su primarne grupe nastale. Međuporodične veze i odnosi, srodnički sistem neformalnih društvenih veza podrške, pomoći i uzajamne saradnje su u uslovima industrijalizacij, urbanizacije i sveopšte predsocijalističke izgradnje nove Srbije investirale svoj “emocionalni kapital” iz privatne sfere u reprodukciju i razvijanje “socijalnog kapitala” (S. Tomanović, 2004:355) koji je obezbedio stabilnost međuporodičnih i srodničkih veza u više generacija, pokazujući na delu delotvornost *preovlađujućeg patrijarhalnog* načina života na našim prostorima, koji je u potpunosti odgovarao socijalizmu.

U postsocijalističkom periodu Srbija i Balkan ostaju bez bazičnih materijalnih i nematerijalnih resursa koje je socijalistički sistem obezbeđivao, narušava se sistem ravnoteže i socijalne brige o pojedincima i društvenim grupama, uloga primarnih grupa (porodica i srodstvo) u održanju i razvijanju pojedinca postaje urgentna/dominantna. Dominantna crta svakodavnog/nevidljivog načina života u Srbiji, u poslednje dve decenije, je iscrpljenost dugotrajnom materijalnom oskudicom i sveopštom društvenom krizom, koja je uslovlila značajnije društvene promene u strukturi i sadržaju primarnih društvenih grupa. U vrtlogu dubljih društvenih promena primarna sfera društveno-grupnih odnosa ukazuje na njenu dvostrukost u realnom društvenom životu. S jedne strane, porodica je u savremenim, anomičnim društvenim promenama gubitnik, a s druge strane ona svojom kohezijom i mrežnim vezama sa srodničkim sistemom podržava strategije preživljavanja i napredovanja i na taj način kreira svoju novu strategiju. Ovo je jedan od dokaza da se primarne sfere društvenog života mnogo bezbolnije transformišu u uslovima tranzicije, pokazujući neminovnu podložnost modernizacijskim tokovima. Naime, one transformišu jedino one odnose porodice i srodstva koje su u direktnoj vezi sa elementima društvene strukture, odn. menjaju sadržinu svojih odnosa koji su proizvod promena društvene strukture (npr. sadržaj porodičnih odnosa se menja u skladu sa globalnim ekonomskim promenama-aktivnosti, usluge i materijalna dobra koja cirkulišu u međuporodičnoj razmeni sa srodnicima biće usklađene sa prosečnim ekonomskim standardom u Srbiji).

U opštem, mikrosociološkom pristupu pod nazivom *Kultura mira, primarni društveno-grupni i međuetnički odnosi u Vranju i okolini* posebno se stavlja akcenat na najupadljiviju specifičnost ovog područja a to je nacionalna heterogenost. Budući da su Vranje i njegova okolina višenacionalna sredina, ova činjenica će usmeriti istraživačke napore, s jedne strane na otkrivanju zajedničkih činilaca u unutrašnjem uređenju porodice i srodstva u celom regionu, a s druge strane na eventualno otkrivanje koherentnog vrednosnog sistema koji favorizuje neki poseban tip porodičnih i srodničkih odnosa unutar etničkih grupa. Zbog svega navedenog porodične i srodničke odnose posmatraćemo kao parametre nacionalnih razlika, a u sociološkoj retorici prema njima ćemo se odnositi kao prema mostovima između prošlosti i budućnosti kroz svrhovitu interpretaciju sadašnjosti. Da li se je teška, tranzitorna svakodnevnica Srbije postarala da zastupljene etničke grupe u ovom regionu zahtevaju naučno tumačenje i razumevanje sebi svojstvenih znakova i značenja (ekonomija, običaji, vera, jezik...)?

Indikativno je tumačenje naše svakodnevice, jer iznad privatne sfere uvek stoje potrebe naše sopstvene refleksivnosti o sebi, o nama, o drugim etničkim grupama i društvenoj zajednici kojoj pripadamo.

Dosadašnja etnološka i sociološka istraživanja ovog podneblja pokazuju da je, u toku petnaestogodišnje tranzicije, uloga primarnih društvenih odnosa i zastupljenih etničkih grupa podcenjena. Dinamiku javnih/institucionalnih aktuelnih socijalnih, političkih i kulturnih procesa u savremenosti remeti retradicionalizovana privatna sfera primarnih odnosa u

Vranju i okolini koja je u potrazi za regionalnim identitetom. Naime, regionalni identitet je vrlo aktuelan u procesima modernizacije, globalizacije i unuverzalizacije, i takva orijentacija je za nas bila dovoljan razlog da se porodični i srodnički identitet stave u zajednički kontekst sa regionalnim identitetom i sučele. Iz tog sučeljavanja i pokušaja da se odrede osnovni pokazatelji i specifičnosti nacionalnih razlika u sferi porodica-srodstvo-višenacionalna regija moguće je napraviti "prirodnu" eksperimentalnu situaciju koja će biti prilagođena komparativnom pristupu u regionima susednih država Balkana.

Stoga su oblikovanje nove kulture mira, politike multikulturalizma i etničke tolerancije sadržaji koje je neophodno inkorporirati u porodično/regionalni identitet prevashodno zbog značajnosti ovog geostrateškog i geopolitičkog prostora.

Kultura mira na Balkanu povezana je sa globalnim, regionalnim i nacionalnim strategijama društvenog razvoja i prevladavanja strukturnih nejednakosti u savremenom svetu. Socijalna fragmentacija, kulturna i politička dezintegracija ne obezbeđuje trajan mir među narodima. U pokušaju pronalaženja mirnijih rešenja izlaska iz kriznih, podeljenih svakodnevnih egzistencijalnih aktivnosti pratićemo orijentaciju sociološkog posmatranja primarno-grupne svakodnevne "odozdo", iz mikro perspektive svakodnevnog života porodice i njegove srodničke mreže koja ih objedinjava i vezuje za tačno određen prostor i vreme, ne odričući se saznavanja globalnog plana, jer kako je poznato "unutrašnja sloboda građana i naroda uvek je, manje ili više uslovljavala njihovu spoljnu slobodu i kvalitet međunacionalnih, međudržavnih i globalnih odnosa, kao i obrnuto." (Lj. Mitrović, 2005).

Uz dosada izneta obrazloženja zašto je ova podistraživačka tema relevantna stoji i razlog da se pod savremenim društvom ne podrazumevaju samo delatnosti masovne industrijske proizvodnje i potrošnje već da je ono društvo porodičnih usluga. A. Milić ističe da je to društvo (*family service society*), društvo koje egzistira pod dominirajućim znakom:

- kulture tehnike i tehnologije,
- kulture usluga.

Napokon neophodno je u sociološkoj misli pomeriti sociološku optiku i na neke specifičnije aktivnosti a to su :aktivnosti i usluge porodičnih i srodničkih grupa vezanih za reprodukciju, svakodnevno održavanje domaćinstva, sticanje ključnih strateških resursa za primarnu grupu, intimno-poverljivu sferu kojom se obezbeđuje integracija porodične i srodničke mreže i stavove o mogućnostima susedske međugrupne kulturne saradnje pomenutog višenacionalnog regionu.

Iz navedenog uvoda, pre svega kao zadatost koja stoji pred budućim procesima društvene i kulturne transformacije, slede i naredni metodološki zadaci – određivanje neposrednog predmeta ovog dela istraživanja, cilja koji stoji u njegovoj osnovi, kao i načini izvršavanja neposrednih zadataka.

Predmet, cilj i zadaci istraživanja

Etnička distanca i Romi. Predmet istraživačke teme jeste istraživanje etničkih stereotipa i etničke distance između pripadnika većinskih naroda (Srba, Makedonaca i Bugara) i triju nacionalnih manjina u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj, i to: u Srbiji Roma, Albanaca i Bugara; u Makedoniji Roma, Albanaca i Srba i u Bugarskoj Roma, Turaka i Vlaha.

Cilj našeg istraživanja je da odgovori na sledeća pitanja: 1. Kako pripadnici većinskih naroda triju balkanskih država vide pripadnike drugih nacionalnih manjina i obrnuto? i 2. Koliko je ta slika pozitivna ili negativna i u kojoj meri se različitim narodima pridaju različite specifične karakteristike?

Osnovni zadatak sastojace se u praćenjenju promena etničkih stereotipija i dovođenje u vezu tih promena sa širim društveno-istorijskim kontekstom. Na taj način bi se doprinelo jasnijem sagledavanju problema formiranja, stabilnosti i menjanja stereotipija i omogućilo koncipiranje jedne sveobuhvatne kampanje, koja bi doprinela smanjivanju distance između većinskog i susednih naroda u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj.

Manjinske zajednice i regionalizam. Predmet istraživanja obuhvata tri aspekata: (a) analizu postojeće političko-pravne regulative kojom se kreira sadašnja društvena praksa u kojoj se i dalje ne ostvaruju osnovna individualna i kolektivna prava. Istovremeno, pored analize ustavnih, zakonskih i podzakonskih akata, analiza će obuhvatiti i (b) aktuelna i relevantna međunarodna dokumenta kojima se može uticati na bržu kreaciju onih lokalnih dokumenata kojima bi se mogao da poboljša položaj svih subjekata na lokalnom, regionalnom i centralnom nivou. Takođe, analiza će obuhvatiti i (c) definisanje karaktera postojanja i delovanja subjekata čija bi afirmacija, reafirmacija i ustanovljenost bila ishod ka daljoj demokratizaciji društvenog i svakog drugog oblika i domena života.

Cilj istraživanja je da (a) ukaže na predgrađanske i centralističke tačke u aktuelnim pravno-političkim dokumentima državnog ustrojstva kojima se koči ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava, kao i to kako se njihovim eventualnim produženjem važenja može da zaustave opšti preduslovi tranzicije u svim aspektima života, pa i kada je u pitanju povećanje prava i sloboda nacionalnih manjina i drugih kolektiviteta – precijalno-posebnih regionalnih, verskih i kulturnih celina. Sobzirom na brojnost aktera koji mogu da učestvuju u demokratskim procesima rad na projektu će obuhvatiti (b) opis i navođenje karakteristika i specifičnosti zajednica koje bi trebalo ravnopravno i aktivistički da deluju na društvenoj, političkoj, pravnoj, ekonomskoj, kulturnoj, medijskoj, obrazovnoj i svakoj drugoj relevantnoj sceni radi poboljšanja opšte društvene klime i širenja demokratske opcije za sve građane. U tom kontekstu biće relevantne sve etničke i verske zajednice, regionalno fundirane celine, kulturno afirmisane organizacije, lokalne zajednice i dr., a sve kroz njihove društveno priznate forme i oblike organizovanosti, rada i delovanja.

Zadaci istraživanja obuhvataju (a) formulisanje predloga kojima bi se sugerisale korekcije u pravno-političkoj regulativi, kao i (b) koji bi to bili nivoi ljudskih prava i sloboda koji bi morali da se ostvaruju na osnovu tih

predloga. Takođe, u deo zadataka ulazi i (c) optimalizacija sistemski inaugurisanih institucionalnih rešenja kaoja su potrebna radi funkcionalnog pristupa u ostvarivanju ljudskih i kolektivnih prava.

Ovome treba dodati analizu normativnih sistema koji važe u okviru pojedinih etničkih zajednica. Ta analiza bi ukazala da li razlike na nivou običajnih, verskih, moralnih, pa i pravnih normi postoje i u kom pravu se društvena regulativa razvija, tj. na koji način se balkanske društvene zajednice bore sa nasleđem i kulturom razjedinjenosti. Kako su društvene norme operacionalizovane vrednosti, to će nam njihova analiza pokazati da li ima pomaka u izgradnji kulture mira i saradnje.

Primarni društveno-grupni i međuetnički odnosi u Vranju i okolini. Predmet istraživanja mikrosociološkog pristupa sastoji se u sociološkom istraživanju tranzicije društvenih i etničkih odnosa primarnih društvenih grupa Vranja i okoline, kao sastavnog dela strukture i dinamike srpskog društva.

Mikrosociološki pristup Kultura mira, primarni društveno-grupni i međuetnički odnosi u Vranju i okolini bi imao teorijsko-empirijski karakter.

Predmet istraživanja, najkraće rečeno, obuhvata proces preobražaja društvenih odnosa porodice i srodstva, od društvenih odnosa žrtve do društvenih odnosa aktera i kreatora novih društvenih perspektiva saradnje i integracije. Za potrebe preciziranja predmeta istraživanja biće posebno odabrani tipovi društvenih odnosa-nosioci strateških reakcija porodičnih, srodničkih grupa u oblikovanju kulture mira u novonastalim društvenim okolnostima evropske i regionalne integracije.

Cilj istraživanja je da se:

1. ukaže na tradicionalne matrice društvenosti, odn. stepen integracije ispitivanih odnosa u prošlosti,
2. ukaže na ponovno otkrivanje prošlosti u mehanizmima međusobnog odnošenja primarnih grupa, odn. prouči razumevanje "starog u novom" u primarnim odnosima višenacionalnog regiona,
3. opis i navođenje karakteristika društvenih odnosa u primarnim društvenim grupama koje bi trebalo da deluju u procesima saradnje i regionalizacije.

U tom kontekstu biće relevantne sve etničke i verske zajednice, regionalno fundirane celine vezane za porodicu i srodstvo, kulturno afirmisane organizacije, lokalna zajednica Vranja i dr, a sve kroz njihove društveno priznate forme i oblike organizovanosti i delovanja.

Zadaci istraživanja obuhvataju:

1. mogućnost pronalazjenja nekog zajedničkog činioca u unutrašnjem uređenju porodice i srodstva u celom regionu bez obzira na etničku i konfesionalnu pripadnost,
2. mogućnost otkrivanja koherentnog vrednosnog sistema koji favorizuje neki poseban tip primarnih odnosa unutar užih kolektiviteta kao što su etničke grupe,
3. mogućnost otkrivanja poklapanja porodično/regionalnog i nacionalnog identiteta i ublažavanje istog različitim institucionalnim rešenjima koja su potrebna radi funkcionalnih pristupa u ostvarivanju grupnih i nacionalnih prava.

Teorijsko-hipotetički okvir istraživanja

Etnička distanca i Romi. *Stereotipi i socijalna distanca jesu oblici i indikatori društvenih predrasuda.* U našem istraživanju usvajamo sledeća operacionalna određenja društvenih predrasuda, etničkih stereotipa i etničke udaljenosti.

1. *Društvene predrasude* su specifične vrste stavova, najčešće praćene negativnim emotivnim nabojem o osobenim karakteristikama pojedinaca, formirane na osnovu činjenično neutemeljenih, vrednosno pristrasnih i teško promenljivih generalizacija o društvenim grupama kojima oni pripadaju.

2. *Etnički stereotipi* su široko rasprostranjene, neodgovarajuće, uprošćene i krute predstave o sebi (autostereotipi), odnosno opštim obrascima ponašanja konkretnih naroda (heterostereotipi), nastale iz potrebe za svođenjem društvene stvarnosti ili zbog racionalizacije postojećih predrasuda o etničkim grupama i podrazumevaju kognitivnu komponentu stava.

3. *Socijalna distanca* obuhvata konativnu komponentu stava i označava spremnost da se prihvate ili odbiju karakteristični socijalni odnosi sa pripadnicima pojedinih naroda.

Jedna od najproduktivnijih metoda analiziranja *etničkih stereotipa* jeste upotreba "spiskova sa karakternim osobinama", koja omogućuje istraživaču da uporedi *stereotype o samom sebi* jedne etničke ili nacionalne grupe sa stereotipima te grupe o drugim ljudima i konstruiše *koeficijenta etničke poželjnosti osobina*. U našem istraživanju bile bi ispitivane etničke stereotipije prema sledećih 7 naroda: Srbima, Makedoncima, Bugarima, Albancima, Romima, Turcima i Vlasima. Uz svaki narod bila bi data lista od 15 bipolarnih atributa (lenji – vredni, kukavice – hrabri, glupi – pametni, hladni – osećajni, podmukli – iskreni, nepošteni – pošteti, nekulturni kulturni, prljavi – čisti, drski – ljubazni, negostoljubivi – gostoljubivi, svadljivi – miroljubivi, sebični – nesebični, primitivni – civilizovani, ne vole druge narode vole druge narode, slugerani – ponosni), gde bi nabrojani atributi definisali ekstremne polove na petostepenim skalama. Ispitanici bi zaokruživanjem jednog od pet podeoka na skali označavali u kojoj meri tipični predstavnici ovih nacija imaju izraženu svaku od 15 osobina. Zaokruživanje srednjeg podeoka značilo bi da nijedan od atributa date osobine nije izraženiji od onog drugog (vidi tabelu 1).

Kako je već spomenuto, etničke stereotipije ne moraju uvek biti proizvod predrasuda, već se o njima može govoriti i kao o neopravdanim generalizacijama, tj. produktima površnog ili nedovoljnog poznavanja pojedinih naroda (Romi su dobar primer toga). Stoga se predrasude ispituju i na druge načine, na primer, putem *socijalne distance*.

Pojam *socijalne distance* ili *društvene udaljenosti* u sociologiju je uveo američki sociolog R. E. Park. U vidu psihološke bliskosti ili udaljenosti od pripadnika nekih grupa, pretežno se odnosi na tzv. konativnu (ponašajnu) komponentu stava i operacionalno određuje kao spremnost da se prihvate ili odbiju karakteristični socijalni odnosi.

Američki sociolog Emori S. Bogardus prvi je konstruisao tehniku čiji je specifičan cilj merenje i poređenje stavova prema rasnim i etničkim grupama, ali se ona, uz određene modifikacije, može primeniti za ispitivanje socijalne distance prema bilo kojoj grupi osoba. Primenom Bogardusove skale na nacionalnim skupinama na indirektan način merimo predrasude ispitanika, pa se na osnovi dobijenih rezultata može zaključivati o stepenu međunacionalne tolerancije jedne nacionalne skupine prema drugoj, odnosno spremnosti različitih nacionalnih grupa da razvijaju duh saradnje u multikonfesionalnim sredinama.

Pod *socijalnom distancom* Bogardus je podrazumevao stepen razumevanja i psihološke bliskosti (odnosno udaljenosti) u odnosu na različite pojedince ili grupe. Njegova *skala društvenog odstojanja (skala socijalne distance)* sastoji se od izvesnog broja tvrdnji koje su odabrane na *apriori* osnovi da izazovu odgovore koji će biti indikatori za stepen prihvatanja ma koje nacionalne grupe od strane subjekta. Tvrdnje su raspoređene na kontinuumu koji polazi od najvećeg stupnja bliskosti koji je osoba spremna prihvatiti s prosečnom osobom određene grupe, dakle, prihvatanje da se stupi u brak, do neprijateljskog stava (da se prosečni pripadnik određene grupe protera iz zemlje). Navedeno je 7 karakterističnih odnosa: 1. blisko srodstvo putem braka, 2. članstvo u istom klubu kao izraz prisnog prijateljstva, 3. stanovanje u istoj ulici, 4. zaposlenje u istoj firmi, 5. državljanstvo u istoj državi, 6. poseta zemlji i 7. isključenje iz zemlje. Ispitanici treba da odgovore sa "da" ili "ne" i time iskažu da li su skloni da prihvate svaki od ovih odnosa sa pripadnikom neke grupe. Logika skale je da stepen bliskosti koji je osoba spremna ostvariti s prosečnim članom određene grupe, iskazan procenom na skali, odgovara njenom odabiru i ponašanju u stvarnom životu. Rezultat na skali izražen je brojem čija vrednost ukazuje na prihvatljiv stepen bliskosti.¹⁵

Mi ćemo koristiti modifikovanu Bogardusovu skalu od sedam odnosa za ispitivanje socijalne distance: 1. stupio bih u brak, 2. imao bih za prijatelja, 3. živio bih u susedstvu, 4. radio bih u istoj firmi, 5. imao bih za pretpostavljenog, 6. živio bih u istom gradu i 7. živio bih u istoj državi (vidi tabelu 2).

Real-sociološka objektivnost i kritički pristup ne gube iz vida da je dugačak i mukotrpan put između tolerantne koegzistencije različitih kolektiviteta i njihovih kultura, makar i kao paralelnih kulturnih univerzuma, i njihovog dinamičnog i sadržajnog uzajamnog odnosa. Moguće je da pripadnici različitih kultura žive *jedni pored drugih*, ali ne i *jedni sa drugima*. Sa druge strane, eskalacija raznih -izama i rasne diskriminacije u mnogim evropskim društvima – da ne spominjemo poslednja tragična iskustva društava sa južnoslovenskih geopolitičkih prostora – urgentni su nalog za reaktuelizaciju i ozbiljnu teorijsku problematizaciju pitanja interkulturalnosti u multietničkim društvima.

¹⁵ Opširnije o Bogardusovoj skali u: Kreč, D., Kračfeld, R. S. i I. L. Balaki (1972); Gud, V. i P. Het (1966) i Supek, R. (1968).

Tabela 1

Tabela 1. KAKO BISTE OCENILI PRIPADNIKE SLEDEĆIH NARODA, NACIONALNIH MANJINA I ETNIČKIH GRUPA?

	Vlasi	Odnos			
		1	2	3	4
vredni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
hrabri	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
pametni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
osećajni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
iskreni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
pošteni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
kulturni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
čisti	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
ljubazni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
gostoljubivi	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
miroljubivi	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
nesebični	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
civilizovani	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
vole druge narode	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5
ponosni	Uopšte se ne slažem se	5	4	3	2
	Ne slažem se	1	5	4	3
	Neodlučan sam	2	1	5	4
	Slažem se	3	2	1	5

Tabela 2

U KOJU VRSTU ODNOSA BISTE STUPLI SA PRIPADNICIMA DOLE POBROJANIH NACIJA, MANJINA I ETNIČKIH GRUPA? (Kodovi 1, 2, 3 za da, ne, i neutralno - upisivati kodove)

ODNOS	Srbi n	Mak edon ac	Bug arin	Alban ac	Rom	Turči n	Vlah
1.Stupio bih u brak							
2. Imao bih za prijatelja							
3.Živeo bih u susedstvu							
4.Radio bih u istoj firmi							
5.Imao bih za pretpostavljenog							
6.Živeo bih u istom gradu							
7.Živeo bih u istoj držvi							

Balkanska društva jesu već odavno multikulturalna, ali još uvek daleko od ideala interkulturalnih zajednica. Tek im predstoji prerastanje iz multikulturalnih u interkulturalne zajednice, odnosno širenje i usvajanje ideje i prakse interkulturalizma u višekulturalnoj zajednici. Preciznije rečeno, razvijanje koncepta kulturne i obrazovne politike koji će unapređivati poštovanje kulturnog diverziteta i voditi stvaranju društva u kojem se različite kulture prožimaju.

Manjinske zajednice i regionalizam. U obradi predmeta, cilja i zadataka istraživanja, svakako apsolvirajući osnovne tačke našeg političko-pravnog ustrojstva, biće apstrofirani i pojmovi kojima se postojeća, a i dalje autoritarna društvena stvarnost, razlaže i stručno-naučno uobličava, upoređuje i redefiniše. U tom kontekstu centralno mesto zauzimaju pojmovi kao što su: *regionalizacija, mesto, prava i sfera kolektivnih prava nacionalnih manjina* u izmenjenoj društveno-političkoj stvarnosti, ali i aspekt tzv. *teritorijalne autonomije* kojom bi trebalo da se zaokruže i u pravom smislu realizuju kolektivna prava etničkih zajednica na relaciji opština – region kao neposredno prirodno okruženje determinisano njihovim istorijskim, kulturnim, ekonomskim i drugim odlikama značajnim za dalje njihovo autentično potvrđivanje.

Nakon brojnih rasprava o značaju iniciranja *regionalizacije* na srpskom društvenom prostoru u osnovne promene se ubraja, može se reći, znatno veća mogućnost izražavanja karakterističnosti kompaktnih delova zemlje iz ugla njihove istorijske, geografske, ekonomske, etničke i opštekulturne posebnosti, kao i samo povećanje neposrednih ljudskih prava i sloboda. U sklopu napomena kojima se sugeriše regionalizam, s obzirom da se i iz same definicije može zaključiti šta se njime dobija, navodimo njegovo određenje po S. Beljanskom,: “Danas regionalizmom smatramo sistem politički opravdane, organizovane i na demokratski način, uz prethodno dogovorene kriterijume, usvojene teritorijalne strukturacije društva, u domenu svoje posebnosti, zbog koje su i konstituisani, politički, zakonodavno, sudski, upravno i fiskalno autonomne, a egzistencijalno i ekonomski komplementarne entitete, u okviru države, skupa država, skupa regiona različitih država ili skupa regiona unutar jedne države.”¹⁶ Sledstveno uvođenju u osnovni vrednosni vidokrug koji se najavljuje pri definisanju ovog procesa, ključnim stoji i to što bi se njegovom realizacijom prevazišla tradicionalna predstava o državi kao izvoru prava i moći (umesto što se, kao do sada, kroz federalne jedinice stvarala samo državna celina) i započelo sa otvaranjem unutrašnjih demokratskih procesa u kojima bi pojam samouprave najvišeg stepena dobio na značaju u izvornom smislu – da ljudi koji žive i stvaraju na jednom podneblju budu istinski korisnici veza i odnosa na tom prostoru. Za takav poduhvat nužna je konkretna uporedna akcija, kao zakonsko-logistička podrška kojom bi se inovirao postojeći pristup ustavnim određenjima o Srbiji kao centralizovanoj državi koja se, iskustveno

¹⁶ Slobodan Beljanski, (1994), *Regionalizam i otvoreno društvo*, u: zbornik radova: “Regionalizam kao put ka otvorenom društvu, VISIO MUNDI academis press, Novi Sad, s. 27.

posmatrano, simulaciono ponašala kako po pitanju stepena podele vlasti, tako i prema, i dalje, preferiranom polupredsedničkom sistemu.

Dakle, u meri sprovođenja procesa kojima se slabi institucija unitarne države trebalo bi da jača demokratska opcija, sa regionalnim posebnostima i lokalnom samoupravom,¹⁷ u kojoj kao kulturološkoj činjenici dolazi do izražaja građanska zrelost (jer je politička praksa samo jedan aspekt situiranja čoveka) kojom se grade znatno šire veze ljudi. Zbog toga se i kaže da se u ideji regionalizma stapaju dva pristupa u građenju savremenog društva: (1) stvaranje preduslova za ravnopravnu participaciju svih građana na raznim nivoima izvršavanja vlasti, uz rušenje autoritativne i okoštale hijerarhije države, čija je najrigidnija forma totalitarizam i (2) istinska odbrana ljudskih prava koja zagovara pravo svake drugosti, a operacionalizuje se u uspostavljanju individualnih i, posebno, kolektivnih prava kao izvesne drugosti manjinskog tipa. Regionalizacijom se kanališe, kao osnovni ukaz ka oživotvorenju principa autonomnosti, uspostavljanje načina i delokruga odlučivanja – primerenost modusa izražavanja pojedinačnih volja od regiona, okruga i opštine, kada će se, u potonjoj sadržinsko-integracionoj fazi, proces ljudske participacije širiti ka istinskom interesnom povezivanju od opštine, okruga i preko regiona sa celinom – državom (ali i u svim drugim pravcima), budući da čovek nije biće koje će se zatvarati u neke posebne i autarkične enklave. Za regionalizam se može reći¹⁸, stoga – kako ističe i S. Beljanski, da nas on “uvodi u demokratije

¹⁷ Zbog pristupa u razumevanja regionalizma, treba potsetiti da je Hana Arent (pišući tekstove o revoluciji, pogotovo u delu *Tradicija i revolucija*), istakla nekoliko veoma važnih napomena Tomasa Džefersona, kojim se kroz pojam revolucije nastavlja intencija spuštanja nivoa učesća građana u javnim poslovima na još neposredniji nivo: “... sve moje govore završavam opomenom, podeliti pokrajine na okruge” i “Ljudski duh ne može izmisliti nosiviji fundament za slobodom, stabilnu republiku kojom se dobro vlada nego što su ovi elementarni okruzi-republike”. Ne ulazeći sada u raspravu o pojmu republike ili okruga, već prevodeći glavnu ideju na brizi o povećanju stepena demokratije kod T. Džefersona i H. Arent daje svoj komentar sledećim stavom: “Da bi to postigao Džeferson je predložio sistem savjeta, uspostavljanje 'malih republika' u kojima 'svaki čovjek u državi' postaje 'aktivni član zajedničke vlade i lično može da vrši veliki broj prava i obaveza, koji su doduše podređene prirode, ali nisu ništa manje važni, a prije svega su sasvim u okvirima njegovih kompetencija', bez njih bi osnovni republikanski princip, da je sva vlast kod nar-oda, ostao šuplja fraza” (u: *O revoluciji*, 1991, Filip Višnjić, Beograd, s. 214-215 i 218).

¹⁸ U prilogu definisanja i podrazumevajućih opservacija šta regionalizacija obuhvata, a da ne otvaramo poseban deo o konotacijama kroz istorijski tok, navodimo nekoliko stanovišta koje spominje i A. Lošonc: “U sociologiji je odomaćena kategorija 'regionalizacije' pod kojom se podrazumeva lokalizacija u prostoru, ali i stvaranje 'zona' u vremenski i prostorno posredovanoj, rutiniziranoj svakodnevnoj praksi. 'Regionalizacija' bi, shodno tome, obuhvatiti široki spektar tradicija, simbola, nasledstva u kontekstu regionalnog razvoja [...]. Zatim, regionalna analiza služui kao medijum analize protivurečnosti između kapitala i proizvodnje radne snage u okviru tzv. škole regulisanja. A. Lipset, jedan od glavnih predstavnika ove škole, primera radi, naglašava da je region konkretni izražajni oblik prostornosti koje pripadaju različitim momentima društvenih odnosa. Pri tome, sam prostor definiše kao artikulaciju dva momenta: naime, kao 'refleks artikulacije društvenih odnosa i postojanja prostora kao datih, kao objektivnih-prirodnih ograničenja'. Ovde nije reč samo o pukoj konstataciji različitih karakteristika pojedinih regiona povodom različitih tempa razvoja ili drugih elemenata: pretpostavlja se da je u sklopu određene države moguća prostornost u pluralnoj formi, odnosno institucionalizacija prostora shodna dotičnom regionu.” (Alpar

‘aristokratskog tipa’ otvarajući prostor za lakše očuvanje privatnosti i iskazivanje posebnosti, za povratak vrednostima i prosperitetu najboljih, za očuvanje dobra umesto ‘religije rasta’ i opsesije o neograničenim mogućnostima progresa i za stvaranje autentične kulture tolerancije nesvojtvene antagonizmima i nasilnoj pacifikaciji centralizovanih država.”¹⁹

Konceptualni okvir novovekovne misli ispostavio je nekoliko ključnih poj-mova demokratizacije, ali i etape u razvoju ljudskog društva. Uopšteno posmatrano, akcentovani su pojmovi: *revolucija*, *napredak*, *emancipacija* i *razvitak*. Dodatno je uveden i pojam *krize* iz kojeg naviru opservacije o novim neposrednim kategorijama: *kapital*, *resursi*, *produktivnost*, *politika*, *pravo*, *urbanizacija*, *obrazovanje*, *sekularizacija* i t.sl.

U razmatranju prožetosti ovih kategorija ključnih za život čoveka, pokušavalo se da apsolvira i nešto što je sve vreme imalo izvesne kohezivne tendencije, s jedne, ali i nedorađenosti demokratskog pravca razvoja, s druge strane. Tako se, kroz klasični liberalni model – kao etape u razvoju društva, kvalitativno menjala dotadašnja pravna i politička praksa, u čijoj je osnovi strogo diferenciranje života na *javnu* i *privatnu* sferu, ali i uvođenje *poštovanja osnovnih vrednosti građanskog društva*. U novijem razvoju društva ustoličavalo se ono što se danas naziva demokratskom tradicijom i kreacijom političkog društva, tj. društva sa *političkom kulturom*. Konkretizacija sintagme *demokratska tradicija* sagledava se u izrazima: *pravna država*, *parlamentarizam*, *višepartijski sistem*, *legalitet* i *legitimitet*, *suverenitet*, *jav-nost*, *inicijativa* itd. Međutim, koliko se u društvenoj praksi i u navedenim novouspostavljenim institutima ustoličavao *demokratski pojmovnik*, (gde su se kroz pravnu državu – kao izvesni apstraktum razvijali i principi *autonomije* i *slobode*), toliko je jačao naglasak (u postliberalnom periodu, kao narednoj društvenoj fazi) ka *individualizaciji*, odnosno *unutrašnjoj/moralnoj slobodi* kojom se otvarao put ka *državi prava*. Taj prelaz, koji je sve vreme imao obrise krize u njenom užem i širem značenju, iznedrio je suprotstavljene modele postojanja društvenog pogona – apstraktni i konkretni vid društvene zasnovanosti. Posredstvom ovog drugog afirmisana su *subjektivna prava*, koja su bila u oprečnosti sa bilo kojim vidom *kolektiviteta*. Tek kada je došlo do sazrelosti pojedinca u *ličnost*, obznanilo se koliko je u klasičnom političkom liberalnom modelu postojalo nerazlikovanje raznih modusa iz domena strukturne društvene različitosti, koji su sve vreme postojali i čekali trenutak legaliteta i legitimiteta. Odatle se i proces dalje demokratizacije ne vezuje više za *opštost* i njegovu apstraktnu razradu, već za *posebnost*, koja se kroz celokupan društveni život izdvaja i afirmiše kao *subjektivnost*. Individualizacija, kao sublimativni društveni proces *ugovornih prava* i *prava na dostojanstvo ličnosti*, koristi kombinacije i sveprisutnost prava iz *prve* (građanska i politička) i *druge generacije prava* (socijalna, kulturna i ekonomska) u cilju

Lošonc, *dekonstrukcija ideološke stvarnosti nacionalne države posredstvom koncepta kritičkog regionalizma*, 1994, u: “Regionalizam kao put ka otvorenom društvu”, VISIO MUNDI academis press, Novi Sad, s. 34).

¹⁹ Slobodan Beljanski, isto, s. 30.

stvaranja opšteg ambijenta – demokratizacije društva, gde se individualizacija vidi i rezultatom i sredstvom u oformljenju političkog društva. Jedino tako je i mogao biti razbijen apstraktni okvir države (koja u tom slučaju i nije mogla biti nedemokratska u opštem smislu reči) kao institucije koja se smatrala izvorom slobode i prava (zahvaljujući autoritarnim konceptima), naspram pravih/izvornih subjektiviteta – i pojedinaca i manjina, pogotovu ovih drugih, u vidu specifičnih manjinskih zajednica. Sa omogućavanjem prava na izražavanje pojedinačnosti/drugosti, kada je i bilo moguće stvarno potvrđivanje specifičnog identiteta, doseže se kvalitet, kroz pravo na odluku sa obeležjem *privatnog* ili *ličnog* u društvenoj participaciji. Od zatvorene i autoritativne pretpolitičke zajednice (sa dominantnim kategorijama: *suverenitet* i *legitimitet*), u kojoj je etnički princip bio uzdignut (kao volja većinskog naciona i iz njega oformljene oligarhije) na nivo floskulnog građanskog okvira, i u kojoj su se samo sa spoljašnjeg aspekta priznavale drugosti – demokratske promene društvenog postojanja uvode izmene kroz konstitucionalne faktore novog društvenog bića.

Kao priznate pojedinačnosti drugosti postaju pravno relevantni elementi (*subjekti*) u sadržinskom smislu, po horizontali i vertikalni, tako što svojom aktivizirajućom subjektivizacijom doprinose menjanju odnosa između *javne sfere* i *opšteg društvenog ustrojstva*. U tom smislu se i *pravo na razvoj* manjina, iz korpusa *treće generacije ljudskih prava*, može sagledati i kao ustanovljeno pravo otvorenog društva, i pored toga što sva prava nisu iz političkog ili ekonomskog domena. Dakle, nova politička kultura jeste onaj ambijent u društvenoj zajednici u kojoj se institucionaliziraju manjine, kao ciljni i posredujući elemenat – odnosno i cilj (sadržajnost) i put (sredstvo), kojima se uvodi i afirmiše pojam *autonomije* kao ključni pojam novog političkog društva: od političke, ekonomske i teritorijalne do opštekulturne i lične. Iz navedenog, u smislu sleđenja puta ka uspostavljanju nove društvene stvarnosti (kroz demokratski društveni pogon), mogu da se sagledaju i novoakcentujuće kategorije: *kompromis*, *tolerancija*, *dijalog*, *koordinacija*, *konsenzus*, *reciprocitet*, ali i *pozitivna diskriminacija* ili *afirmativna akcija*, *uvažavanje*, *ravnopravnost*, *te jednakost*, *solidarnost* i *odgovornost*. Po rečenom sledi, takođe, da bi svako određenje manjine kao grupe koja je u okruženju većinskog stanovništva (u vidu brojno manje kohezivne celine) moralo da bude prevaziđeno, pošto je prethodno shvatanje bilo stvar homogenizovano shvaćenog društvenog (ili geopolitičkog) prostora. Većinskom narodu, kao izvesnoj brojnosti, više ništa ne daje primat i značajniji konstitucionalni položaj naspram manjina ni po jednoj od klauzula društva građanske provenijencije, osim što pred očima većine titra tradicionalni kulturni model poimanja stvarnosti. Većine bi trebalo da se razlikuju od manjina samo utoliko što imaju bolje ustoličene organizacione forme koje su poslednji odsjaj prošlog ili pretpolitičkog pristupa društvenoj zasnovanosti. Dakle, odlika političkog društva je u opredeljenju i zasnovanosti na *pravo na različitost* i *posebnost*, tj. na zadatost izgradnje *pluralnog* i *heterogenog društva*. Ovim se revalorizuje i ustoličava razumevanje demokratske

društvene strukturisanosti – od prakse loše kreacije drugosti (koja je uvek bila bez dovoljno akumulirane i izborne društvene moći), kao pretpolitičke (istorijske) kategorije, u ravnopravnu i autentičnu “jednu jedinu ravan”, odnosno u društvenu zajednicu u kojoj je *prirodno pravo* deo racionalnog pristupa u *ugovornom pravu*.

Da bi nacionalne manjine mogle da se izraze autentičnije i konsekventnije nego što je koncept nacionalne države omogućavao – jer je svoj opstanak temeljio na većinskom nacionu kao političkoj kategoriji (umesto na građanskom statusu svih stanovnika u državi), potrebno je izvršiti sistemске društvene promene, odnosno kvalitetnije zasnovati njihov društveni položaj u očekivanoj ustavnoj transformaciji srpskog podneblja. U tom kontekstu je nužno inaugurisati pravno-zakonske korekcije društvenog uređenja na dva relevantna nivoa: *opšti* – usmeren na okvirni deo pravno-političkog sistema, tj. na promene koje podrazumevaju izmene koncepta političko teritorijalne organizacije državne vlasti – ka regionalizmu, ali i *posebni*, koji se centriraju na novu uže teritorijalnu organizovanost – *personalnu autonomiju*, kao dodatni vid angažovanja unutar više lokalnih samouprava.

Prevazilaženjem interesa viđenih samo kroz državnu celinu i/ili većinsku etničku zajednicu, *personalna autonomija* podrazumeva mogućnost da se institucionalno konstituiše organizaciona forma sastavljena od pripadnika manjinskih etničkih zajednica u ostvarivanju ciljeva u obrazovanju, kulturi i informisanju. Njome bi bila nadomeštena nemogućnost da se u opštinama formiraju *saveti za međunacionalne* odnose, jer se u većem broju njih ta opcija ne realizuje zbog visokog limita o potrebnom broju pripadnika nacionalnih manjina, ili iz drugih razloga. Naime, sa sistemski regulisanim prostorom – da se personalna autonomija ostvaruje kroz zajedničko višeopštinsko telo, prevazišao bi se čl. 63. *Zakona o lokalnoj samoupravi* kojim se sprečava primena posebnih interesa manjina (ako su manje od 5% od ukupnog broja u jednoj od opština, odnosno ukoliko je broj pripadnika manjinskih zajednica ispod 10%). Sleđenjem ove ideje teritorijalna državna zaokruženost ne bi došla u vidokrug onih koji ovo pitanje vide kao geopolitički problem (na putu bilo kog oblika secesije), a manjine bi stekle potrebne i novouspostavljene sistemске uslove za potvrđivanje. To znači, drugačije rečeno, da bi se manjinskim etničkim zajednicama kroz skupštinsku formu regionalnog karaktera, u skladu sa intencijama o zaštiti posebnih društvenih grupa (kroz pravno, ekonomsko i političko-kulturološko stvaranje novih društveno-sistemskih rešenja, makar u koherentnim sredinama), mogao da oformi i dodatni oblik prava na samoupravu. Personalna autonomija znači, utoliko, uključivanje i objedinjavanje elemenata iz konceptata kakvi su *teritorijalna* i *funkcionalna* autonomija. U tom kontekstu ona bi se uspostavljala kroz poseban organizacijski pristup, tj. stvaranjem dodatnih horizontalnih i vertikalnih formi za njeno potvrđivanje.

Glavni okvir personalne autonomije bio bi usredsređen na objedinjavanje više lokalnih samouprava kroz aspekte šireg *teritorijalnog* i

opšteg *funkcionalnog* momenta autonomije. Budući da je ona namenjena pojedinim grupama, reč je o aktiviranju *kulturnih identitetnih karakteristika* kojima se izvesne posebnosti inkorporiraju kao *specifičan konstitutivni elemenat*. Odnosno, *personalna autonomija* pruža mogućnost da se *institucionalno konstituiše organizaciona forma sastavljena od pripadnika manjinskih etničkih zajednica, prema teritorijalnim karakteristikama i interesima etničkih zajednica, a radi ispoljavanja i zastupanja autentičnih ciljeva u obrazovanju, kulturi, informisanju, svakom simboličkom izražavanju itd.*

Personalna autonomija u navedenom kontekstu *nema ni jedan predznak bilo kakve suverenosti, pošto ima strogo ograničen i definisan nivo samoorganizovanja*, s obzirom na to da je determiniše opšti društveno-politički koncept. Zbog toga ona ostaje modusom koji se prožima između regiona i lokalne samouprave, jer se autonomija lokalne zajednice ne razume dovoljnim ili završenim društvenim procesom.

Uz to, na kraju, u uslovima “kulture odbrane” i “kulture” tranzicije balkanskih društava verski i kulturni identiteti se sučeljavaju kroz suprotnost tradicija – modernost. U cilju “merenja” prisustva elemenata tradicije u svom pozitivnom vidu, kao i negativnom vidu (Štompka), kao i cilju merenja prisustva modernizacijskih procesa u balkanskim višestruko raznolikom prostoru, potrebno je pojmove tradicije i modernizacije operacionalizovati i sociološkim instrumentima utvrditi obim njihovog prisustva. Na osnovu komparativne analize nalaza, međuetnički odnosi na Balkanu se mogu sagledati iz vizure ostvarivanja neophodne zajedničke vrednosne integracione matrice. Ta analiza će pokazati u kojoj meri su prisutni stereotipi i predrasude kao kočničari izgradnje zajedničkih integracijskih vrednosti.

Primarni, društveno-grupni i međuetnički odnosi u Vranju i okolini. U obradi predmeta, cilja i zadataka istraživanja, biće apostrofirani pojmovi kojima se postojeća svakodnevno/privatna i javno/institucionalna društvena stvarnost, razlaže i naučno uobličava, upoređuje i reddefiniše. U tom kontekstu centralno mesto zauzimaju pojmovi kao što su: etnosociologija, društvene grupe, primarne društvene grupe, porodica, srodstvo, društveni odnosi., lokalna zajednica- Vranje i okolina.

Tradicionalno je ubeđenje da društvene debakle jedino preživljavaju porodica i njen srodnički sistem veza i odnosa. Najstabilnija sfera primarnih odnosa u talasu modernizacijskih promena u Srbiji proizvod je akumuliranih kulturnih obrazaca.

Eksplikacijom osnovnih pojmova iznećemo i teorijske pretpostavke našeg istraživanja.

Etnosociologija. Pojava etnosociologije predstavlja noviju etapu u teorijskom i empirijskom proučavanju društvenih odnosa sa stanovišta etnologije i sociologije. Osnovno obeležje nastanka etnosociologije vezano je za proces da se izučavanju višedimenzionalnih pojava “narodnog života”, odn. tradicionalnog društvenog života obezbedi integrativniji naučni pristup, u kome se komplementarno susreće čitav niz već afirmisanih društvenih

nauka. M. Mitrović pod pojmom etnosociologije podrazumeva interdisciplinarnu, teorijsko istorijsku studiju, međuetničkih odnosa i svih ostalih odnosa i obrazaca delovanja, ponašanja i mišljenja ustaljenih unutar nekog naroda (M. Mitrović, 1996:54). U anglosaksonskoj literaturi etnosociologija se proučava kao područje koje razvija širi predmet proučavanja etnologije-svakodnevnu društvenu životnu problematiku. U francuskoj sociološkoj misli mesto etnosociologije je između praktične i profesionalne sociologije (G. Lapassade, 1993: 97). Savremena etnosociologija predstavlja transdisciplinarnu kreativnu sintezu sociologije, kulturologije, etnometodologije i sociologije svakodnevnog života. Etnički identitet i njegovi podidentiteti su osnovna kategorija stare i nove etnosociologije. Zadaci savremene etnosociologije će se primeniti u ovom pristupu (putem kategorije etničkog identiteta da se ukaže na posebne odlike društvenih odnosa primarnih grupa u okviru posebnih etničkih grupa, i da se ukaže na univerzalno tj. Šta je to što sve primarne društvene grupe bez obzira na etničku pripadnost poseduju).

Društvene grupe. U sociološkoj teoriji određena pažnja posvećena je objašnjenju fenomena društvenih grupa. Istraživanju ove problematike pristupili su između ostalih: Spenser, Dirken, Gurvič, Bogardus, Kivilije, Diprel i drugi. Primarni karakter društvenih grupa ogleda se u stanovištu – grupocentrizam, po kome je čovek grupocentrično biće, tj. Biće koje je upućeno na nekakvu vezu i odnos sa drugim ljudima. Opšti grupocentrizam sastavljen je iz mnoštva konkretnih oblika od familiocentrizma, do etnocentrizma, ne gubeći nikada svoj kvalitet i društvenih značaj. *Primarne društvene grupe.* Primarni karakter grupocentrizma se ogleda u polju delovanja primarnih društvenih grupa, tzv. “grupa licem u lice”, a kao tipične primere ovih grupa izdvajamo porodicu i srodstvo. Za potrebe ovog istraživanja izdvojićemo podelu društvenih grupa na primarne i sekundarne društvene grupe, tj. tipologiju Čarlsla Kulija. Kuli je za primarne grupe istakao da su one izvori života, ne samo za pojedinca i grupu u kojoj se nalazi, već i za društvene institucije i društvo u celini. Celinu koja nastaje kao rezultat intimnog druženja Kuli opisuje izrazom “Mi”. Čovek živi u osećanju celine, pripadnosti grupi, svestan svoje veze sa drugima i u njoj pronalazi glavne ciljeve sopstvenog voluntarizma. Najvažnije karakteristike primarnih grupa po Kuliju su: neposrednost kontakta među pripadnicima, bliska saradnja, ograničen broj članova, fizička blizina i visok stepen emocionalne povezanosti, relativna trajnost i nespecijalizovana priroda delovanja. Prihvatajući Kulijevu podelu na primarne grupe (porodica i srodstvo) zadovoljili smo dva kriterijuma (praktičnu i biološku univerzalnost). Praktična univerzalnost – ogleda se u tome da one pripadaju svim vremenima i svim nivoima društvenog razvoja, a biološka univerzalnost je u ljudskoj prirodi i ljudskim idealima biološki dato.

Društveni odnosi. U dijalektici društvenog života učestvuju i primarne društvene grupe gradeći složenu mrežu društvenih odnosa (pod pojmom mreža podrazumevamo određene oblike društvenog odnosa, odnosno skup tačaka u interakciji). Na taj način primarne grupe zauzimaju

značajno mesto i ulogu u društvenom razvoju, a društveni odnosi koji se zasnivaju u njima vrlo često predstavljaju zamenu za društvene odnose (odnosi podrške, saradnje, pomoć intimno- poverljive povezanosti, materijalna povezanost...) koji funkcionišu u globalnom društvu.

Porodica i porodični odnosi. Porodica je jedna od najstarijih primarnih društvenih grupa u okviru kojih se ostvaruju biološki, ekonomski i edukativno-kulturni odnosi. Za potrebe istraživanja koristićemo pojam tradicionalne porodice i sve sinonime koji su u vezi sa ovim pojmom. Naime, upotreba prideva "patrijarhalna" za tradicionalnu porodicu proizilazi iz shvatanja da je upravo patrijarhalnost osnovna odlika ovog tipa porodice. U našoj sociološkoj literaturi patrijarhalna porodica se najčešće istraživala u okviru porodičnih zadruga. Nije jednostavno definisati pojam tradicionalne porodice i društvenih odnosa koji se zasnivaju u njoj, pogotovo ako imamo u vidu njegovu dosadašnju upotrebu i neka alternativna određenja. Koristićemo radnu definiciju ovog pojma, tako da pod tradicionalnim porodičnim odnosima podrazumevamo one odnose koji po svojim strukturnim i sadržinskim odlikama odgovaraju modelu tradicijske porodične organizacije. Pri tom imamo u vidu da porodica predstavlja istorijski promenljivu društvenu zajednicu, pa koristimo i pojam savremene porodice koji se u sociologiji koristi za označavanje one porodice koja poseduje u posleratnom periodu društvene odnose sa elementima industrijalizacije i urbanizacije.

Pojam srodstva i srodničkih odnosa. Pojam srodstva i srodničkih odnosa je star koliko i sama porodica. Strukturalna jedinica iz koje se izgrađuje sistem srodničkih veza i odnosa je grupa, odnosno elementarna porodica sastavljena od dva pojedinca. Između svakog pojedinca postoje rodbinske interakcije u okviru bračne zajednice izvan nje, a ponašanje nastalo kao rezultat srodničke povezanosti regulisano je društvenih običajima. A. R. Retklif-Braun u svojoj studiji o sistemima rodbinskih veza čitav splet društvenih odnosa koji se zasnivaju između srodnika zasnivaju se po sistemu prava i dužnosti srodnika jednih prema drugima i uz uvažavanje društvenih normi koje se moraju poštovati. Kreber se bavi kvalifikacionim sistemima srodstva i ističe da su termini za obeležavanje srodstva odraz psihologije a ne sociologije.

Pod pojmom sastav mreže srodničkih odnosa podrazumeva se obim mreže i tip srodničkih odnosa koji se u njoj odvijaju. Srodnička mreža po svom obimu može biti uska, ako porodica održava vezu sa malim brojem srodnika, ili široka kada porodica održava veze sa većim brojem srodnika. Tip srodničkih odnosa određuje se s obzirom na intenzitet srodničkih druženja i čvrstinu srodničke povezanosti putem određenih aktivnosti. Za određenje pojma savremenih srodničkih odnosa koristićemo radnu definiciju pojma srodstva koju koristi etnolog Jadranka Đorđević, koja pojam srodstva objašnjava pomoću veze i odnosa između srodnika. Za označavanje veze i odnosa srodnika koristi termin srodnička mreža odnosa (kinship network) jer je on u kontekstu sa sadržajem ovog pristupa i pokazao se kao najprikladniji za označavanje odnosa između srodnika.

Vranje i okolina. Levantsko područje Vranja i okoline oblikovali su različiti kulturni uticaji Zapada i Istoka. U skoro svim književnim i historiografskim spisima o Vranju naglašava se da je njegova "prošlost ispunjena burnim događajima jer se grad nalazi na raskrsnici važnih puteva i kulturnih dodira" (K. Jiriček, 1952:138). Vranje sa okolinom trpi fatum periferije male države, a danas je to najjužnija tačka, pogranično mesto Srbije u najjužem smislu. Stanovništvo je u Vranju i okolini bilo heterogeno po svom etničkom sastavu i činili su ga Grci i Cincari iz Makedonije i Epira, Arbanasi, Albanci, Romi, Bugari, doseljenici iz Pčinje, Poljanice i sa Kosova. Vranjska opština sa sedištem u Vranju, pripada Pčinjskom okrugu koga još čine i Preševo, Bujanovca, Trgovište, Vladičin Han, Surdulica i Bosilegrad. Prostire se na površini od oko 860 km², sa ukupnim brojem stanovnika od 86.518 Vranje predstavlja značajan urbani, geostrateški, geopolitički i upravno-administrativni centar jugoistočnog dela Srbije. Od druge polovine devedesetih godina XX veka pratimo ekonomsku krizu i stagnaciju u globalnom srpskom društvu. Negativne posledice ekonomske krize utiču i na pad životnog standarda ljudi u Vranju i okolini. Savremena društvena kriza manifestuje se većim socijalnim problemima, privatizacijom, nezaposlenošću i opštim nezadovoljstvom, jer se ne mogu zadovoljiti osnovne potrebe i interesi savremene društvene realnosti. Svi ovi problemi reflektuju se i na fenomen međugrupnih i etničkih odnosa, u kojima dolazi do transformacije intenziteta porodičnih i srodničkih odnosa i kvaliteta susedskih veza sa drugim etničkim grupama.

Metodološki pristup

U radu će biti komplementarno korišćena u sociologiji uobičajena kvalitativna i kvantitavna metodologija i methodske tehnike:

- 1) analiza sekundarnih izvora /statističkih izveštaja, podataka popisa stanovništva, izveštaja Ministarstva, štampe i publikacija, izveštaja masovnih medija/;
- 2) neposredno posmatranje;
- 3) fotografska tehnika /snimanje digitalnim foto-aparatom/;
- 4) naučni intervju /vođeni dubinski audio-intervju na osnovu procedure/;
- 5) anketno ispitivanje /anketa na osnovu standardizovanog obrasca za postavljanje pitanja i beleženje odgovora/;
- 6) SPSS analiza podataka dobijenih anketnim ispitivanjem;
- 7) merenje stavova;
- 8) kvalitativna analiza literature;
- 9) analiza sadržaja.

Saopštavanje rezultata i spisak predviđenih publikacija

Rezultati istraživanja biće saopštavani na sledeći način:

- 1) naučnim tekstovima i člancima u domaćim i stranim časopisima;
- 2) napisima u odgovarajućim zbornicima radova;

- 3) radovima u tematskim zbornicima, specijalno posvećenim projektu i potprojektima;
- 4) posebnim studijama;
- 5) saopštenjima i referatima na domaćim i stranim naučnim skupovima;
- 6) organizovanjem naučnih skupova u potpunosti posvećenih temi potprojekta;
- 7) na okruglim stolovima prilagođenim istraživačkoj temi;
- 8) periodičnim izveštajima Kolegijumu projekta i Veću IS FF;
- 9) izveštajima finansijeru projekta;
- 10) konferencijama za novinare;
- 11) nastupima na radiju i televiziji;
- 12) fotografskim izložbama;
- 13) predavanjima na kursevima i studentima sociologije;
- 14) razmenom saznanja i iskustva sa kolegama iz susednih balkanskih zemalja;
- 15) promocijama publikacija izdatih na projektu; i
- 16) finalnom monografijom.

Istraživački tim će izdati sledeće publikacije:

- Branković, T. i D. B. Đorđević (prir.) 2006a. *Protestantizam na Balkanu / Protestantism on the Balkans* (knjiga rezimea / The Book of Abstracts). Niš: JUNIR i Sven.
- Branković, T. i D. B. Đorđević (eds.) 2006b. *Protestantism on the Balkans: Past, Present, Future*. Niš: Mašinski fakultet, YSSSR and Sven.
- Бранковић, Т. и Д. Б. Ђорђевић (прир.) 2006ц. *Протестантизам на балканској ветрометини*. Ниш: ЈУНИР и Свен.
- Ђорђевић, Д. Б. (прир.) 2006. *Муке са светим: изазови социологије религије*. Ниш и Београд: Машински факултет и Чигоја.
- Ђорђевић, Д. Б. (прир.) 2009. *Етничка панорама Србије*. Ниш и Београд: Машински факултет и Чигоја.
- Ђорђевић, Д. Б., Гавриловић, Д. и Д. Тодоровић (прир.) 2008. *Мањинске верске заједнице у Србији*. Ниш: Филозофски факултет и Зограф.
- Mitrović, Lj., Đorđević, D. B. i dr. (prir.) 2010. *Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije*. Niš: Filozofski fakultet.
- Mitrović, Lj., Milošević, V. i J. Živković 2006. *Balkan u procesu evrointegracije*. Niš: Filozofski fakultet i Sven.
- Тодоровић, Д. 2006. *Нишка ромолошка школа: Библиографија 1996 – 2005*. Ниш: Универзитетска библиотека “Никола Тесла”.
- Тодоровић, Д. 2007. *Друштвена удаљеност од Рома*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Zaharijevska, D., Živković, J. i D. Gavrilović (prir.) 2008. *Kvalitet međuetničkih odnosa i kultura mira na Balkanu*. Niš: Filozofski fakultet.
- Zdravković, D. (prir.) 2008. *Etnosociološka hrestomatija*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Živković, J. (prir.) 2006. *Ka regionalnoj državi*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu.

Selektivna bibliografija radova (2000-2005)

I Kultura mira, etničke zajednice i identiteti

- Asman, A. 2002. *Rad na nacionalnom pamćenju*. Beograd: XX vek.
- Čalić, M. Ž. 2004. *Socijalna istorija Srbije 1815-1941, usporeni napredak u industrijalizaciji*. Beograd: Clio.
- Dženkins, R. 2001. *Etnicitet u novom ključu*. Beograd: XX vek.
- Erik, H. i Terens. R. 2002. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: XX vek.
- Eriksen, T. H. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Europa, Volume I. 2005. *Nationalisms Across the Globe*. Poznan, Poland: School of Humanities and Journalism.
- Ger, D. 2005. *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: XX vek.
- Gleni, M. 2001. *Balkan 1804-1999*. Beograd: B92.
- Kecmanović, D. 2001. *Etnička vremena*. Beograd: XX vek.
- . 2004. *Racionalno i iracionalno u nacionalizmu*. Beograd: XX vek.
- Milić, A. 2004. *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
- Pavlović, S. K. 2004. *Istorija Balkana 1804-1945*. Beograd: Clio.
- Pejšns, K. 2000. *Balkanski kultovi*. Beograd: Plato.
- Semprini, A. 2004. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Stef, J. 2005. *Antinacionalizam, etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd: XX vek.
- Todorović, M. 2002. *Kultura ljudskih prava, Culture of Human Rights*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Tripković, M. 2005. *Religija u multikulturalnom društvu*. Novi Sad:
- Woodhead, L. i Heelas, P. *Religion in modern times*. London: Blackwell
- Woodward, K. 2000. *Questioning identity gender, class, nation*. London and New York: Routledge
- Zanini, P. 2002. *Značenje granica*. Beograd: Clio.
- Žunić, D. (prir.) 2005. *Prava manjina*, Niš: OGI
- Gavrilovic. D. 2003. *Elements of Ethnic Identification of the Serbs*, Facta Universitatis, Niš
- . 2005. *The Role of the Serbian Orthodox Church in the identification and integration of Serbian community, in Nationalisms Across the Globe*. U Europa, Volume I. Poznan, Poland: School of Humanities and Journalism.

II Kultura mira i religija

- † Анастасије, архиепископ Тиране и целе Албаније 2002. *Глобализам и православље*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ и Хришћански културни центар.
- Byford, J. 2005. *Potiskivanje i poricanje antisemitizma*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Cvitković, I. 2004. *Konfesija u ratu*. Sarajevo i Zagreb: Svjetlo riječi i Oči u oči.
- . 2005. *Sociološki pogled na naciju i religiju*. Sarajevo: DES.
- Davie, G. 2002. *Europe: The Exceptional Case – Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darton, Longman, and Todd.
- Đorđević, D. B. 2003. Interrelationships Among the Churches, that is, Religious Communities and the Protection of Small Religious Communities, in G. Bašić (ed.) *Democracy and Religion* (pp.147-153). Belgrade: CIE.

- . 2005. Nekoliko razmišljanja o našoj crkvi, u *Peščanik FM 3 – Zašto se u crkvi šarpuće?* (str. 120-139). Beograd: Fabrika knjiga.
- Глазачев, С. Н. и М. А. Шолохова 2005. Экологическая культура и духовность, у *Човек и радна средина* (стр. 65-68). Ниш: Факултет заштите на раду.
- Гроздић, Б. Д. 2001. *Православље и рат*. Београд: НИЦ “Војска”.
- Гроздић, Б. Д. и С. М. Марковић (прир.) 2001. *Војска и вера*. Београд: НИЦ “Војска”.
- Kusić, A. 2004. Tekstovi o miru u liturgijskoj praksi. *Crkva u svijetu* 39(1):170-184.
- Kuzanski, N. 2005. *O miru među religijama*. Sarajevo: Connectum.
- Манзариџи, Г. И. 2004. *Социологија хришћанства*. Београд: Хришћански културни центар.
- Mardešić, Ž. 2005. *Odgovornost kršćana za svijet*. Sarajevo i Zagreb: Svijetlo riječi.
- Mardešić, Ž. i dr. 2001. *Razgovori o opraštanju*. Zagreb i Split: Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira.
- Onfre, M. 2005. *Ateološka rasprava*. Beograd: Rad.
- Potežica, O. 2005. Tako je govorio Zaratustra. *NUR* 14(46):13-23.
- Сусрет између Папе Јована Павла II и Патријарха Вартоломеја I*. 2005. Београд: Апостолска нунцијатура.
- Tadić, I. 2004. O zlu u misli sv. Tome Akvinskoga. *Crkva u svijetu* 39(1):6-39.
- Тодорович, Д. и Д. Б. Джорджевич. 2005. Ромите за ислямски фундаментализам на Балканите: “Не, благодаря!”, в В. Проданов и Б. Тодорова (съста.) *Рискове за България од ислямски фундаментализам и тероризам* (стр. 160–172). Софија: ИК ИФИ–БАН.
- Uputa nastavniciма: tolerancija i religijski principi*. 2005. Sarajevo: Forum Bosne 23/24.
- Vukomanović, M. i M. Vučinić 2001. *Religije Balkana: susreti i prožimanja*. Beograd: BOŠ.
- . 2003. *Religijski dijalog: drama razumevanja*. Beograd: BOŠ.
- Vuleta, B. i dr. (ured.) 2004. *Kršćanstvo i pamćenje: kršćansko pamćenje i oslobođenje od zloпамćenja*. Split i Zagreb: Hrvatski Caritas i Franjevački institut za kulturu mira.
- . 2005. *Dijalogom do mira*. Split: Franjevački institut za kulturu mira.

III Kultura mira, manjinske zajednice i regionalizam

- Dženkins, R. 2001. *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Habermas, J. 2002. *Postnacionalna konstelacija*. Beograd: Otkrovenje.
- Komšić, J. 2001. Unitarni ili asimetrični regionalizam. U *Ogledi o regionalizaciji*, urednila N. Ćuk Skenderović, str. 159-178. Subotica: Centar – Agencija lokalne demokratije i Otvoreni univerzitet.
- Matyja, M. 2001. Federalizam i multietičnost u Švajcarskoj. U *Ogledi o regionalizaciji*, uredila N. Ćuk Skenderović, str. 129-138. Subotica: Centar – Agencija lokalne demokratije i Otvoreni univerzitet.
- Mezzetti, L. 2004. Transizioni costituzionali e consolidamento della democrazia agli albori del XXI secolo. U *Ustav lex superior*, priredio S. Đorđević, str. 325-338. Beograd: Udruženje za ustavno pravo Srbije.
- Milacic, S. 2004. L’ Etat de droit face au défi de la nouvelle complexité mondiale. U *Ustav lex superior*, priredio S. Đorđević, str. 357-382. Beograd: Udruženje za ustavno pravo Srbije.
- Mitev, P. E. 2004. Etnički odnosi u Bugarskoj: zakonske norme i društvena praksa. U *Perspektive multikulturalizma u državama Zapadnog Balkana*, uredio G. Bašić, str. 137-166. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta i Friedrich Ebert Stiftung.

- Radović, Z. 2002. Manjine i teritorijalna autonomija. U *Sandžak multietnička regija*, priredio E. Džudžević, str. 48-60. Novi Pazar: Centar za regionalizam i NIŠP "Sandžačke novine".
- Сборник документи, 2001. *Защита на малцинствата – съвременни международни стандарти*. София: Институт за изследване на интеграцията.
- Stanovčić, V. 2004. Demokratija i manjine u jugoistočnoj Evropi. U *Perspektive multikulturalizma u državama Zapadnog Balkana*, uredio G. Bašić, str. 9-34. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta i Friedrich Ebert Stiftung.
- . 2000. Oblici decentralizacije i disperzije moći: federalizam, autonomija, regionalizam, lokalna samouprava. U *Autonomija i multietnička društva*, uredio D. Torbica, str. 9-44. Subotica: Otvoreni univerzitet.
- Stojčić-Karanović, E. 2001. Granice i prekogranična saradnja. U *Ogledi o regionalizaciji*, uredila N. Ćuk Skenderović, str. 47-64. Subotica: Centar – Agencija lokalne demokratije i Otvoreni univerzitet.
- Škarić, S. 2004. Ohridski sporazum i manjinske zajednice u Makedoniji. U *Perspektive multikulturalizma u državama Zapadnog Balkana*, uredio G. Bašić, str. 167-196. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta i Friedrich Ebert Stiftung.
- Wolek, J. 2001. Od zaštite prava manjina do suživota. U *Ogledi o regionalizaciji*, uredila N. Ćuk Skenderović, str. 107-128. Subotica: Centar – Agencija lokalne demokratije i Otvoreni univerzitet.
- Živković, J. 2002. Evropska povelja o regionalnoj autonomiji – osnovne odlike. U *Globalizacija, akulturacija i identitet na Balkanu*, str. 307-314. Niš: Filozofski fakultet u Nišu – Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- . 2003a. *Otvorena pitanja demokratije*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet. *Manjine i regionalizam*. Niš: Društvo dobre akcije.
- . 2003b. Komplementarnost Zakona o lokalnoj samoupravi i Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima prema pravima u korišćenju jezika. U *Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana*, str. 207-218. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Institut za sociologiju u Nišu.
- . 2004. Aspekti promena društvenog koncepta ka evropskoj integraciji. U *Društvene promene, kulturni i etnički odnosi i evrointegracijski procesi na Balkanu*, str. 35-45. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Institut za sociologiju u Nišu.
- . 2005a. *Manjine i regionalizam*. Niš: Društvo dobre akcije.
- . 2005b. *Politička participacija kao uslov integracije svake manjinske, te i romske zajednice*. U *Izazovi Dekade Roma – "Šta, gde, kako?"*. Priredio J. Živković, str. 89-93. Niš: Bahtalo drom i TV 'Nišava'.
- . 2005c. Stavovi o regionalizmu i kulturnoj autonomiji u Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji. U *Savremeni Balkan u kontekstu geokulture razvoja, kulture mira i evrointegracijskih procesa*, str. 417-436. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Institut za sociologiju u Nišu.
- . 2005d. Unitarizam nije osnova prave decentralizacije. U *Odjeci Sretenja – Srbija u potrazi za novim Ustavom*, priredio D. Bataveljić, str. 94-109. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu.
- Živković, J., Basic, G. 2002. Regionalizam i položaj nacionalnih manjina u svetlu međunarodno-pravnih standarda. U *Globalizacija, akulturacija i identitet na Balkanu*, str. 127-141. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

- . 2004. Kulturna autonomija kao konceptualni prilaz regionalizmu. U *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*, str. 431-446. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Institut za sociologiju u Nišu.
- Živković, J., Marković, O. 2003. Apstraktni pristup regionalizaciji manjinskih zajednica jugoistočne Srbije. U *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu – preliminarni rezultati empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji*, str. 59-74. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu – Institut za sociologiju u Nišu.

IV Kultura mira i Romi

- Acković, D. 2001. *Nacija smo a ne Cigani*. Beograd: Rrominterpress.
- Davis, B. (ured.) 2005. *Rromanipe(n): o kulturnom identitetu Roma*. Beograd: CARE International u Srbiji i Crnoj Gori.
- Dorđević, D. B. 2003a. Serbian Roma Sufferings in the Second World War: Religiological Indications and Smaller Romological Precious Contribution, in *Culture in the Processes of Development, Regionalization and Euro-Integration of the Balkans* (pp. 351-361). Niš: Filozofski fakultet i Sven.
- . 2003b. Roma in Serbien – Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft. *Ost-West. Europäische Perspektiven* 4(2):93-102.
- . (prir.) 2004a. *Romi: od zaboravljene do manjine u usponu*. Niš: OGI.
- . 2004b. Методолошке недоумице проучавања ромске културе. *Етнокултуролошки ЗБОРНИК*, књ. IX (стр. 103-107).
- . (ed.) 2005a. *Roma Cult Places and Culture of Death*. Niš: JUNIR i Sven.
- . 2005b. Pozadinske pretpostavke integracije Roma – tri godine posle, u: *Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u južnoj i istočnoj Srbiji* (str. 57-69). Niš: OGI.
- Dorđević, D. B. i J. Živković (prir.) 2002. *Romi na raskršću: prava manjina i manjinskih zajednica*. Niš: Punta, DDA, KSS i Bahtalo drom.
- Dorđević, D. B., J. Živković i V. Jovanović 2004. Serbs, Albanians and the Fate of the Romas. *Theoretical Perspectives* 11:103-128.
- Dorđević, D. B. and M. Filipović 2004a. Serbian and Albanian Youth from "Preševo Valley" on the Roma People, in *Towards Non-violence & Dialogue Culture in South East Europe* (pp. 183-210). Sofia: Institute of Social Structure and Values "Ivan Hadyiski".
- . 2004b. Romi i etnokulturna pravda: k modelu integracije, u: *Društvene promene, kulturni i etnički odnosi i evrointegracijski procesi na Balkanu* (str. 201-223). Niš: Filozofski fakultet i Sven.
- Ernjavec, K., Hrvatinić, S. B. i B. Kelbl 2000. *Mi o Romih – Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji / We about the Roma – Discriminatory Discourse in the Media in Slovenia*. Ljubljana: Open Society Institute Slovenia – Mediawatch.
- Fraser, A. 2000). *The Gypsies*. Oxford: Blackwell.
- Guy, W. (ed.) 2001. *Between Past and Future – The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Haliti, B. 2003. *E Rroma anglal e mudarimasko duvari e Aušvicosko / Romi pred zidom smrti Aušvica*. Beograd: Memorijalni centar Roma za holokaust studije Srbije i Crne Gore.
- Ханкок, Я. и др. 2000. *Ромски крѣстопѣти*. Софија: Литавра.
- Jakšić, B. 2002. *Ljudi bez krova – Život izbeglica i raseljenih Roma sa Kosova u Crnoj Gori*. Beograd: Republika.

- Керник, Д. 2001. *Циганите – исторически речник*. Софија: Отечество.
- Oukli, Dž. 2002. Pisanje antropologije u Evropi. *Kultura* (103-104):27-53.
- Serbežovski, M. 2000. *Cigani i ljudska prava*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Сикимић, Биљана (уред.) (2004), *Скривене мањине на Балкану*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- . (уред.) 2005. *Бањаши*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Tanner, A. (ed.) 2004. *The Forgotten Minorities of Eastern Europe*. Helsinki: East-West Books.
- Живковић, Ј., Тодоровић, Д., Јовановић, В. и Д. Б. Ђорђевић (прир.) 2001. *Ромске душе: кривудава друмова до ромских душа*. Ниш, Универзитет у Нишу.

V Kultura mira i socijalna distanca

- Đorđević, D. B. 2000. Romanies, Our Neighbors. *Facta Universitatis Series: Philosophy and Sociology* 8:409–31.
- . 2004. The Balkan Non-Roma about the Balkan Roma (Serbia, Macedonia, Bulgaria). U *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*, priredio Lj. Mitrović et al., str. 587–602. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven.
- Đorđević, D. B., D. Todorović and L. Milošević. 2004. *Romas and Others – Others and Romas: Social Distance*. Sofia: Institute for Social Values and Structures “Ivan Hadjisky”.
- Đurović, B. 2002a. Social and Ethnic Distance towards Roma in Serbia. *Facta Universitates, series Philosophy Sociology and Psychology* 2(9):667–81.
- . 2005. Interetnička distanca u južnoj i istočnoj Srbiji. U *Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u južnoj i istočnoj Srbiji*, priredio N. Popović, str. 45–56. Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- Ivanova, C. i V. Bojkov. 2005. O Bugarima u Srbiji. U *Prava manjina*, priredio D. Žunić, str. 129–60. Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- Јаковлевска-Јошевска, Ј. Социјалната дистанца кај адолесцентите во Република Македонија (Емпириско истражување). *New Balkan Politics* 2. Доступно на: http://www.newbalkanpolitics.org.mk/OldSite/Issue_2/jakovlevska.mac.asp
- Klorčić, V., M. Komac i V. Kržišnik-Bukić. 2003. *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Кубурић, З. 2005. Верска толеранција и социјална дистанца у Војводини. У *Религија у мултикултурном друштву*, приредио М. Трипковић, стр. 43–57. Нови Сад и Београд: Филозофски факултет у Новом Саду и Социолошко друштво Србије.
- Milošević, L. i G. Stojić-Atanasov. 2003. Predstavljanje nacionalnih manjina: analiza sadržaja tiskanih medija u Srbiji. *Međunarodne studije* 3(3)60–78.
- Mitev, P-E. 2004. Etnički odnosi u Bugarskoj: zakonske norme i društvena praksa. U *Perspektive multikulturalizma u državama Zapadnog Balkana*, priredio G. Bašić et al., str. 137–66. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta i Friedrich Ebert Stiftung.
- . (съст.). 2005. *Новите млади (Българската младеж и европейската перспектива)*. Софија: Институт за социални ценности и структури “Иван Хаджийски” и Фондација “Иследване на младежата” и Министерство на младежата и спорта.

- Ortakovski, V. 2001. Interethnic Relations and Minorities in the Republic of Macedonia. *Southeast European Politics* 2(1):24–45.
- Popadić, D. i M. Biro. 2002. Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji. *Nova srpska politička misao (Posebno izdanje – Etnički stereotipi)* 9(3):33–56.
- Popović, N. A. 2001. *Da li smo tolerantni (Anketno istraživanje o pitanjima i problemima tolerancije u Srbiji i Crnoj Gori)?*. Beograd: Jugoslovensko udruženje za verske slobode.
- Радушки, Н. 2001. Националне мањине и међуетнички односи на Балкану. *Социолошки преглед* 35(1–2):75–91.
- Райчев, И. 2005. Регионални измерения на междуетническите отношения и възможности за сътрудничество между балканските народи. U *Savremeni Balkan u kontekstu geokulture razvoja, kulture mira i evrointegracijskih procesa*, priredio Lj. Mitrović, str. 313–27. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu i Sven.
- Sekelj, L. 2000. Etnička distanca, ksenofobija i etnonacionalistička manipulacija. *Sociologija* 42(1):1–24.
2000. *The Challenges of Social Cohesion (The Second EWS Report for Serbia, FRY)*. UNDP.
- Todorović, D. 2004b. Social Distance of the Bulgarians in Bulgaria Towards Romas, Turks and Pomatsi. In *The Balkans as Reality*, edited by B. Todorova et al., pp. 97–102. Sofia: IPhR–BAS.
- . 2004d. Цыгане о других: Общественная дистанция болгарских Цыган по отношению к Болгарам, Туркам и Армянам. In *Challenges Facing Philosophy in United Europe*, pp. 269–81. Sofia: IPhR–BAS.
- . 2005. *Uticaj etničko-religijskih činilaca na socijalnu distancu prema Romima* (magistarski rad). Niš: Filozofski fakultet u Nišu.
- Todorović, D. i L. Milošević. 2004. Društvena udaljenost većinskog stanovništva od romske manjine (Srbija, Makedonija, Bugarska). U *Društvene promene, kulturni i etnički odnosi i evrointegracijski procesi na Balkanu*, priredio Lj. Mitrović et al., str. 225–45. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Sven.
- Topalova, V. 2002. Social Representations of Gypsies in Europe: East-West Comparison. *Sociological Problems*, Special Issue, pp. 129–39.
- Yanakiev, Y. 2004. Public Perception of Inter-Ethnic Relations in Bulgaria. In *Ethnic Relations in South Eastern Europe*, edited by N. Genov, pp. 47–65. Berlin and Sofia: Friedrich-Ebert-Stiftung and Free University Berlin and Institute of Eastern European Studies

VI Kultura mira i etničko-religijski odnosi (etnosociologija i etnologija)

- Balibar, E. 2003. *Mi građani Evrope? (granice, država, narod)*. Beograd: Časopis Beogradski krug, Čigoja štampa.
- Bauzinger, H. 2002. *Etnologija (od proučavanja starine do kulturologije)*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bek, U. 2001. *Rizično društvo: u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić.
- Belančević, M. 2003. *Genealogija palanke: osnovni pojmovi*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Daglas, M. 2001. *Kako institucije misle*. Beograd: B-92.
- Dodovski, I., Ivanova M. i Smilevski G. (prir.) 2004. *Kulturna (de)kontaminacija: tezi i diskusii*. Skopje: Fondacija Institut otvoreno opštество.
- Fabijeti, U. 2002. *Uvod u antropologiju (od lokalnog do globalnog)*. Beograd: Clio.

- Гирко, Л. В. (прир.) 2000. *Социологические исследования на пороге XXI века*. Москва: ИНИОН РАН.
- Halpern, J. M. (ed.) 2000. *Neighbors at War: Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture, and History*. Pennsylvania: University Press.
- Haralambos, M. i Holborn, M. 2002. *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden Marketing.
- Hobshom, E., Rejndžer, T. (ur.) 2002. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Knežević, M. 2001. *Moć zapada (Nova strana Evrope I)*. Pančevo: Mali Nemo.
- Lendis, D. 2004. *Bogatstvo i siromaštvo nacija*. Beograd: Stubovi kulture.
- Lovrenović, I. 2004. *Unutarnja zemlja*. Zagreb: Durieux.
- Ljubović, E. 2005. *Sociologija i društvo*. Sarajevo: DES.
- Morli, D., Robins, K. 2003. *Britanske studije kulture*. Beograd: Geopoetika.
- Ože, M. 2003. *Varljivi kraj stoleća*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Perasović, B. 2001. *Urbana plemena: sociologija subkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Remon, A. 2001. *Mir i rat među nacijama*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića.
- Rihtman-Auguštin, D. 2000. *Ulice moga grada (antropologija domaćeg terena)*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Salih, F. 2005. *Ogledi o tranziciji*. Zenica: Dom štampe.
- Skledar, N., Kregar, J. 2003. *Znanost o društvu*. Zaprrešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje javnosti.
- Sorokin, P. 2002. *Društvena i kulturna dinamika: (proučavanje promena u velikim sistemima umetnosti, istine, etike, prava i društvenih odnosa)*. Podgorica i Beograd: Službeni list SRJ.
- Zdravković, D. 2003. *Tihomir Đorđević u ključu srpske etnosociologije*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Здравковик, Д. 2005. Етносоциолошке размислувања на Тихомир Горгевик за народно творештво и фолклорот. *Просветно дело* 58(2):3-10.